
Sözün Başı

Neden?

Her toplum, bir kültür bütünlüğü oluşturur. Ama her kültür çevresi, medeniyetleşmiş değildir. Türklük, medeniyetleşmiş kültürlerdendir.

Her medeniyet, felsefileşmiş değildir. Ne var ki, Türk kültürünün mensûbu olduğu İslâm medeniyet dairesi felsefileşmiştir.

Felsefileşmiş İslâm medeniyeti, 1500lerin başından beri kendisini duyuran ve felsefi vechesi ağır basan Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti karşısında 1600lerin ortalarından itibaren gerilemeğe yüz tutmuştur. Nihâyet adı anılanın yerini halefi olarak alan küreselleştirilen Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyeti tarafından ise 1700lerin ortalarından itibaren, git gide dünyanın medeniyet gündeminin dışına itilmiştir. 1800lerin, sonlarında, İslâmdan, artık, medeniyet bağlamında bahsetmek imkânsızlaşmıştır. Bu meyânda Türk kültürünün de bastığı zemîn, ayaklarının altından çekilmiş oldu. Sonuçta Türklük, ikileme karşı karşıya kalmıştır: Ya büyük bir zahmete katlanarak bağrından çıkıp içerisinde serildiği geçmişte kalan klasik İslâm medeniyetinin artabıraktığı birtakım maddî ile manevî malzemelerden yararlanmak suretiyle medeniyete götürebilecek yeni bir kültür örneğini inşâya girişecek ya da bütün insanlığa hâkim olmağa yüz tutan Çağdaş medeniyetin 'dümen suyu'na kapılacaktır. Türk dünyasının öteden beri tek bağımsız siyâset birimi olarak temâyüz etmiş Türkiye _yânî Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti_ 1900lerin başlarından beri tercihini ikinci şıktan yana kullanmaktadır. İkinci şık, bizi fikirce yapıcılığı, yaratıcılığı gerektirmeyen zahmetsiz, rahat bir tercihe götürmektedir. Buna karşılık, bu, güzel ve şerefli olmayan bir tavır alıştır. Hazır giyim ile yiyecek gibi tatsız tuzsuz, biçimsiz, yavan ve yapmacıktır. Giyilmeğe çalışılan bu hazır elbisenin eğreti kaçtığı bellidir.

Geçmişlerinden devraldıkları özelliklerden oluşan kişiliklerine uygun düşünce, siyâset, sanat, zanaat ile iktisât yapılarını inşâa edemeyip bu doğrultuda kendilerini yenilemeyen toplumlar, kısa ve uzun vadeli sorunlara özgün çâreler üretemezler. Özgünlüklerini yitiren toplumlar, yavanlaşıp sıradanlaşırlar. Böyle toplumlara da tarih sahnesinde uzun uzadıya yer aranıp tahsis olunmaz. Bunlara, öyleyse, saygı gösterilmez. Sonuçta onların ömrü kısa olur.

Niçin?

Tarihte üstün kültürler, medeniyetleşmiş olanlardır. Bunların da en üst mertebeye ulaşmış olanlarıysa, felsefileşmiş medeniyetlerdir. Felsefileşmiş medeniyetin izleriyle kültürün her girintisi ile çıkıntısında karşılaşılır.

“*Kutadgubilig* Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi” sayfalarını bir felsefileşmiş kültür inşâasına katkıda bulunmak iddiasını taşıyan *felsefe* _varlık ile bilgi öğretileri, bilim teorisi, ahlâk, dil, din, tarih ile toplum_ araştırmalarına, *mantık* ile *matematik* çalışmalarına ve *bilim* _fizik, gökbilim, yer bilimleri, kimya, canlılar bilimi_ incelemelerine açacaktır.

“*Kutadgubilig*”de aranan başta gelen özellik, özgünlük, felsefe-bilim ciddiliği, enginlik, derinlik ile ifâde güzelliğidir. Özgünlükten kasdımız, öncelikle Türk müellifinin, ele aldığı soruna evvelemerde Klasik medeniyetimizin bakış açısını da dikkate alarak çözüm önermesi keyfiyetidir. İfade güzelliğine gelince; bundan murad olunan, Türkcenin, yüzyılların zevk ile letâfet imbiğinden süzülerek günümüze erişmiş soylu söz varlığı ile anlatım gücünün alabildiğine ortaya koyulmasıdır.

Felsefe-bilim zihniyeti, taassub ile tek taraflılığı reddeder. Tersine, eleştiri tavrıyla yola koyulur. Felsefe-bilim akılyürütme yolunun sonu yoktur. Her akılyürütme silsilesinin sonu gibi gözüken vargı, yeni bir gidişin başlangıcını bağrında taşır. Ancak, eleştirel tutum, özellikle ahlâk-tarih-toplum-siyâset çerçevesinde, açısızlık, görüşsüzlük ile ifâdesizlik anlamına gelmez, gelemez, gelmemelidir.

Felsefe-bilim bağlamında ortaya koyulan bir verim, ilk bakışta, nice özgün gözükürse gözüksün, belli bir geleneğin bağrında yer almıyorsa, kalıcı bir anlam kazanamaz. Havaya saçılmış tohumları andırır. Ekinlerin yetişip serpilmeleri için tohumların, münbit topraklara atılmaları icâb eder. Benzer biçimde, düşünceler ile varsayımların kalıcı, etkileyici ve evrensel anlamlar kazanabilmeleri de, belli bir felsefe-bilim geleneğinin (école) içerisine doğup bağrında neşvünemâ bulmalarına bağlıdır. İşte, “*Kutadgubilig*”, Türk düşüncesinde böyle bir geleneğin oluşmasına zemîn hazırlayabilirse, kuruluş amacı doğrultusunda hizmet görmüş olacaktır. Derginin sayfalarında yazılarıyla yer alacak felsefeci-bilimadamlarımızın, dialektik bir anlatıyla, düşüncelerini ‘çarpıştıracak’ bir ortama kavuşmaları dileğimizdir. Bunun içinse, siyâset ile menfaat mülâhazalarından âri bir Türk Felsefe-Bilim Yüksek Kurulunun (Académie) kurulması zorunludur. Bahis konusu Yüksek Kurula ilişkin taslağı ilişikte takdîm ediyoruz.¹ Yazım hayatına atılan bu dergi de o Yüksek Kurulun sözcüsü yahut ifâde aracı niteliğini kazanabilir. Gayret biz insanlardan, himmet ise *Allahdandır*.

---

1 “*Kutadgubilig*” dergisinin sonunda.

Ödev Esâslı Ahlâk: Başkaldıran İnsan¹

Şaban Teoman Duralı*

1- Beşeri İnsan kılan Ana etken: Ahlâk

Felsefenin gövdesi, birbirini tamamlayan üç parçadan müteşekkildir: 'Varlık' ile 'kavram' araştırmalarının yapıldığı 'Metafizik', 'bilgi'nin kendisinin incelendiği 'Bilgi öğretisi' ile Hak – bätül, iyi – kötü, güzel – çirkin zıtlıklarını tesbit ile temyiz etme düşünme çabalarını kendisine konu alan 'ahlâk'. Son zikrolunan, bu niteliğiyle insanın belirlenmesinde en üst mevkiî işğâl eder.

2- Âlem²

Anlam verici varlık olarak insan, değerlerin inşâcısıdır. Anlamlandırılabilir bütünlüğeysel, 'Âlem' diyoruz.

'Âlem' denildiğinde, bununla kasdolunan, yalınkat 'malûmat' seviyesin-

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Yirminci yüzyıldaki felsefemizin önde gelen simâlarından merhûm Nureddin Topcu beğın aslen Fransızca kaleme alınmış "Conformisme et Révolte" (anlam yolu: "Uyaroğulluğu ve Başkaldırma") l' "esquisse d'une psychologie de la Croyance" ile Yirminci Yüzyıl Fransız filozoflarından Albert Camus'nün "L'Homme Révolté" ("Başkaldıran İnsan") başlıklı eserleri, çalışmamızın bir nevi ilhâm kaynakları olmuşlardır.

2 a'LeMe: Bilmek (bildi) Y epistamai; L scire; Alm wissen; Fr savoir. Buna karşılık yine Türkcede 'bilmek' şeklinde karşılayabileceğimiz a'ReFe Y gignesk(okunuşu: ginn~); L cognoscere (okunuşu: Ko-gno-ske-re); Alm erkennen; Fr connaître. 'Şuur', 'şiiir' ile 'şair'in dahî, kök fiili olan, ve a'LeMe ile a'ReFe gibi, Ş'aRe de 'bilmek' (bildi) anlamına gelir. Bunun da L call_re; Alm ise Einsicht habendir. Türkce dışında kalan öteki felsefileşmiş dillerde görüldüğü gibi, 'bilmek'lerin arasında seviye farkları vardır.

El-i'lm: En genel anlamda 'bilme'; 'Tanrıyı tanıma'; 'Tanrının ezeli – ebedî bilme yetisi', 'Tanrı bilgisi'.

Ta'allim: 'Öğrenme', 'bilme'.

Ma'alûm: 'Bilinen'.

Ma'alûmât: 'Bilinenler', 'temel bilgi' Fr&İng information.

Â'lim: 'Bigilenmiş', 'bilgi edinmiş', 'bilen', 'bilgin'.

A'lîm: 'Ezelden ebede tümü bilen', 'tümlüğü bilen', bilgiye mâlik olan', 'Tanrı'; 'Tanrısal vasıflardan biri'.

A'lem: 'Bilgi sağlayan', 'bigilendiren', 'bildiren', 'bayrak', 'nişan'.

Â'lem: 'Yaratılmışlık', 'yaratıkların tümü', 'A'lîm, yaratıkların tümünü içkin ve aşkın anlamda bilir. 'Â'lim, buna karşılık, yaratıkları bilme imkânına sâhiptir.

bkz: E.W. Lane: "Arabic – English Lexicon", II.cilt, 1559 – 1562. & 2138 – 2142.syflr.

A'LeMe fiili Kur'ânda yedi yüz elli kere zikrolunur. A'LeMe ile onun türevleri, şu durumda, Kur'ânda kullanılan yaklaşık yetmiş sekiz bin kelimeden yüzde birini teşkil ederler

bkz: Franz Rosenthal: "Knowledge Triumphant", 20.s.

deki bilinenler yığını değil, anlamlandırma sûretiyle kurulmuş bir değerler bütünüdür. O hâlde 'Âlem', insanın, anlamlandırma ile değerlendirme işlemlerine tâbi kılabilirdiği varlığın tümü tamamıdır. 'Âlem'i topyekûn ve içten bilen 'Âlim' olan Allah'tır. Fakat, mantıkca, Onun anlamlandırma, değerlendirme, sonuçta bilme gücü ile yetisi hakkında anlamlı belirlemelerde bulunamayacağımızdan, geriye sâdece 'âlim' olan insan kalmaktadır. İşte bu âlim olan insan, maddî ile manevî cümle sahalardaki esaslı ve tutarlı bilgilere anlamlandırma ile değerlendirmeler sonucunda erişir. Söz konusu olan daire biçimindeki gidiştir. Bilgi öğretisinin belirlediği ve bilimlerin malı sayılan bilginin kaçınılmaz şartı ahlâk bünyesinde işlenip tayîn olunan anlamlandırma ile değerlendirme zorunlu bir işlemdir. Buna karşılık, anlamlandırma yapılabilmek içinse, bilgiye ihtiyaç vardır. Her iki kesitin birbiriyle bütünleşmesinde, sözünü ettiğimiz daire ortaya çıkar.

3- Ahlâkın Kurucu Unsurları

Aristoteles'ten Kant'a değin bütün kalburüstü felsefe-bilim sistemlerinin odağını ahlâk sorunsalı oluşturmuştur. Niye? Bir dirim (Y bios) verisi olan 'beşer'e karşılık, 'insan', 'ahlâk varlığı' olmasından ötürü de ondan. 'Beşer'in genetik-morfolojik-fizyolojik belirlenimleri baştan verilmişken insanın ahlâklılığı önceden belirlenmemiştir. Ahlâklılık, doğada hüküm sürdüğünü düşündüğümüz Gerekçiliğin (Fr Déterminisme) dışında kalan bir olaydır. Gerekçiliği kendisine dayandırdığımız neden – etki bağıntısı, ahlâkta geçmez.

Neden – etki bağıntısını, karşı karşıya kaldığımız olaylar arasında kuruyoruz. Ahlâk ise, karşılaştığımız olayların algısından doğmaz. Doğuştan beraberimizde getirdiğimiz bir fikir de değildir. Doğarken beşerî yahut dirimsel (Fr biotique) birtakım özelliklerle donanmış durumdayız. Bunlardan da ahlâk, doğrudan doğruya türetilemez.

'Beşer'in³ meydana gelmesinde iki unsurun biraraya gelmesi şarttır: Erkeğin tohumu ile kadının yumurtası. İki unsur, Allahın 'Rahmet'⁴ vasfının,

3 *BeŞeRe*: (1) Sevindi, kıvanç duydu, bahtiyar oldu; bildirdi, ilân etti, müjdeledi; yaydı, teşmil etti; vaaz verdi; (2) traş etti, kazıdı, kabuğu soydu, kılları kesti.

Beşer(et): Uzuvarların yahut yüzünün kılsız, tüysüz olmasından ötürü, kişi, adam; (Y f_s; Ortaçağ L homo)

bkz: A.W.Lane: "Arabic-English Lexicon", I.cilt, 208.s

4 *RaHâMa*: acıdı, şefkat gösterdi, affetti, bağışladı, esirgedi.

İsim hâli: Merhamet, rahmet.

Râhim: Merhamet eden, merhametli, acıyan, müşfik, bağışlayan, affeden...

Râhimin vurgulanmış hâli: *Rahim*: Rahmeden, merhamet sâhibi, bağışlaması bol olan.

Rahim: Döllenmiş yumurtadan (zigot) itibâren, memeli canlının, dünyaya gelene değin, annenin bağrında geliştiği mahal. Dölyatağı.

Rahim yahut *rahim*: Acıma, bağışlama, esirgeme... Aynı rahimden gelme, 'rahimdaşlık', kandaşlık', özlü, zâtî yakınlık; *Rahim* yahut *rahim*: (1) Acıma, bağışlama, esirgeme; (2) aynı rahimden gelme, 'rahimdaşlık', kandaşlık; *hâsseturahimâ*: Kandaşlık yahut 'rahimdaşlık'tan mütevellit yakınlık duygusu.

Mahrem yahut *haram* (Türkcede *harem* diye de telâffuz olunur): Evlenmenin yasak olduğu

'insan'ın⁵ 'dişi' tarafı olan 'kadın'daki tecelligâhı 'rahim'de buluşur. Bu buluşup birleşmeden döllennmiş yumurta (zigot) meydana gelir. İşte, erkeğin tohumu (spermatozoon) ile kadının yumurtasının birleşmesinden döllennmiş yumurtanın meydana geldiği safhaya 'doğum' denir. Doğumla birlikte beşerin, birey biçimindeki yaşaması başlar. Bu safhada o belirli bireyin yaşaması, dirim zemininde cereyân eder. Anne rahmindeki, biyolojik terimle söylersek, 'embriyonal' dönemin sonunda bireyimiz 'dünyaya gelir'. Buradan itibâren, salt dirim dirimsel özellikteki 'yaşama', 'hayat'a tedricen dönüşür. Dirim esâsında sürüp gelmiş 'yaşama'dan 'hayat'ın yaşanmasına geçilir. Birincisi genetik-morfolojik-fizyolojik süreçlerden ibâretken, ikincisinde git gide toplum-kültür etkenleri, dirimsel olanlara eklenir; zamanla birincileri belirler hâle dahi gelirler.

Zaman ile mekân boyutlarında doğrudan doğruya, demekki duyu organlarıyla, yahut dolaylıca, yâni âletle, gösterilip tesbit olunabilen tüm olaylar, 'maddî'dirler. Maddî etkileşimler, algılanıp neden – etki bağıntısı bağlamında 'bilim' tarafından tahlilci tarzda irdelenip terkîp yoluyla yeniden oluşturulurlar. Algılama ile aklyürütmenin —logiko-empirik tavrın— yer aldığı bilim işlemleriyle doğanın teori bağlamı ile laboratuvar ortamında yeni baştan inşâ olduğunu görüyoruz. Doğanın, bu arada onun doğrudan uzantısı sayılan beşer yanıyla insanın topyekûn inşâsını üstlenen, bilimin usul ve usulüyle çalışan 'zanaat' (Fr technique) demek olan 'fen'dir (Fr technologie). İşte, çağ-

derecedeki yakınlık.

Rahman yahut *rahmân*: Acıması, bağışlaması sonsuz, sınırsız olan.

El-Rahmen (*Errahman* diye olunur): Bütün yaratıklara rızıklarını bağışlayan, her ân hepsine hayr ile rahmet irâde buyuran, sayısız nimet ihsân eden. Nizâm ile adâlet sâhibi. *Allah* bkz: E. W. Lane: "Arabic-English Lexicon", I.cilt, 1056.s.;

ayrıca bkz: "TÜRDAV Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat", 815.&816.syflr.

- 5 *İnsan* sözü, ya *NaVaSa* ya da *aNaSa* fiil köklerinden türemiş olmalıdır. Bunlardan birincisinin anlamı, 'ileri geri hareket etti', 'kımlıdadı', 'kıpırdadı', 'sarktı', 'sallandı'dır. Bu kökten insan anlamına gelen 'nâs' ve dahi 'insân' isimlerinin türetilmiş olabileceği öne sürülmüştür bkz: E.W.Lane: "Arabic-English Lexicon", II.cilt, 2866.&2867.syflr.

Ama asıl güçlü ihtimâl, 'uydu', 'ayak uydurdu', 'arkadaş...', 'dost...', 'akraba oldu', 'muhabbet etti' demek olan (Türkcede 'EneSe' diye telâffuz ettiğimiz) 'aNaSa'dır. Meselâ: "İzâ câelleylusteenese kullu vahşî vestevheşe kullinsiyi..."="Gece oldu mu, her yabancı hayvan kendi türdeşine sokulur; insana gelince; o, türdeşinden kaçınır —karanlıkta *bilme* imkânı ortadan kalktığından, kişiyi korku kaplar"(E.W.Lane: A.g.e., I.cilt, 113.s).

Enisa: Topluma katılır kişi, toplumsever (OsmT meclisârâ) olma (Alm gesellig; Fr sociabile).

Uns, unsiyer: Topluma katılabilirlik, toplumdan kaçınmazlık, toplumseverlik (Alm Geselligkeit; Fr sociabilité); samimîlik, tanıır olma hâli.

İns, nâs, insân: İnsan, kişi.

İnsâna: Kadın.

İnsânî: İnsanî, insancıl.

Nâsât: İnsanlık.

İnsânîye: İnsanlık; insanîlik; nâziklik, efendilik, medenîlik.

Mu'ânese: Samimîlik, yakınlık, arkadaşlık, dostluk, hasbîlik, kabîlik

bkz: Hans Wehr: A.g.e., 30.&31.syflr.

daş İngiliz-Yahudî medeniyetinin biçim verici ve yürütücü kadroları, yâni Farmason Sermâyecî sınıfı, fen aracılığıyla dünyayı, doğayı ve nihâyet beşeri de-ğiştirip dönüştürerek, sonuçta da yeniden yapılandırarak topyekûn denetimi ile hâkimiyetini tesis edip perçinlemenin peşindedir. Bahsi geçen medeniyetin ve onun ana ideolojisinin temel görüşüne göre 'insan', 'beşerlik'ten ibârettir. Başkaca dendidikte, insan yerine beşer diyerek merâmınızı yetesiye ifâde etmiş sayılırsınız. Bu temel görüş, karşılandıkça beşerin hep yeniden depresen fizyolojik ihtiyaçlarının süreklîce giderilmesi doğrultusunda dönüp duran bir fâsit daireye şartlanmıştır. Fâsit dairenin bir yakasında 'üretim' yer alırken, öbürsünde de 'tüketim' bulunur. Aslında, birincisinin hikmetisebebi ikincisidir. Dairenin tamamınaysa, iktisât diyoruz.

İnsanlar, oldum olası, beşerliklerini ayakta tutabilmek amacıyla tüketmişlerdir. Bunun için de ya doğada hazır bulduklarını toplamışlar ya da hammaddeleri ihtiyaçları doğrultusunda değiştirip dönüştürerek üretmişlerdir. Ancak, onların bu etkinlikleri, hayatlarının yegâne meşğalesini teşkil etmemiştir. Beşerliliğimizi ayakta tutmağa dönük üretim – tüketim denklemi dışında aynı zeminden bitmekle birlikte, bizi insan–olmağa taşıyan bir üçüncü etken daha vardır. Kadın – erkek arasındaki cinsiyet fizyolojisine dayalı gerilim ilişkisi. Felsefenin ana yöntemi dialektiğin de fikir menbaı, kadın – erkek – çocuk üçlüsüdür. Bu, hem beşerin, öteki canlılarla en önemli ortak paydasıdır; hem beşer ile insan arasındaki aykırılık uçurumunu aştıran köprüdür; hem de salt insanın üç farklı vechesinin varlıkca (Fr ontique bakımından) manevî bütünlüğüdür. Saydıklarımızdan birincisi, canlılık–hayvanlık⁶ seviyesine; ikincisi, nefsilik merhâlesine; nihâyet üçüncüsü de ruhilik–manevilik⁷ safhasına işâret etmektedir. İlk iki kat, 'Hakikat'ın (Alm Wahrheit) 'Gerçeklik' (Alm Wirklichkeit) kesitinde yer alırken, üçüncüsü gerçeklikötesi âleminin sâkinidir. Yine ilki, acıkmak, susamak, yorulmak çeşidinden fizyolojik faaliyetlerden birinin verisidir. Sonuncusu dirim özelliklerinden tümüyle âzâtdır. İkinci katda bulunduğunu söylediğimizse, yalınkat dirim ile manevî varlık dairesindeki arasında geçiş mevkiinde olup 'nefs' dediğimiz bir özelliği sergilemektedir.

4- Nefs ile Ruh

Nefs⁸, Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına değin birtakım varolanların

6 Fr vivacité–animalité

7 Alm seelig-geistig.

8 *NaFaSa*: Sayıldı, saygı gördü, ihtirâm gördü/gösterildi, hürmet edildi, iyi yahut değerli sayıldı.

NeFuSe: İstedi, arzuladı.

Nefs: Üstün, pek iyi, çok arzulanan.

Nefs: Nefs, ruh (İng psychy).

Nufiset veleden: Bir çocuk doğurdu. *Nufiset biveledihâ*: Çocuğunu doğurdu.

Nefsun: Kan.

Nefes: Soluk. *Teneffese*: Soludu. *Teneffus*: Soluma, solunum

El Nefsu (okunuşu: *Ennefsu*): Kişi, canlı, birey. *Reeytu nefsen vâhideten*: Bir kişi gördüm.

ana özelliklerini doğuran güce alem olmuş tabirdir. Bu cümleden olmak üzere, önem sırasınca, bellibaşlı dört faaliyet çeşidinden bahsedebiliriz: Üremek, beslenmek, büyümek, korunmak. Sözünü ettiğimiz faaliyet gücünü gösteren varolanlara 'canlı' denir. Farsca 'can'ın Arapca karşılığı 'nefs'dir. Şu hâlde 'nefs'i bulunan ile canlı aynı anlama gelir. 'Nefs' ile 'can'ın Yunancasıysa, 'psühe'dir. 'Psüheli' 'empsühos'tur. Yaşamının Yunancası, 'zoo'dir. Yaşayan ise, 'zoon'dur. 'Yaşayan'ın 'can'ı bulunduğu varsayılır. Esâsında 'yaşayan' ile 'canlı' anlamdaştır; yâni 'zoon', 'empsühos'tur.

Nefs, iki ayrı kalkış noktasından farklı tarzda mütâlea edilir. Birincisi alışlagelmiş (Fr conventionel) ve ilahiyâtçı (théologique), ikincisiyse, çağımızın Positivci bakış açılarıdır. İkisinde de nefsin, beden yapısı ve işleyişiyle içten bağlantısı vardır. Nefs, beden bünyesinin her zerresine nufuz etmiş güçtür. İlahiyâtçı görüş uyarınca, 'insan benimi'nin hükümran kudreti olan 'ruh'⁹, 'nefs'in üstünde vargörölmektedir. Ruhun görevi, nefsi denetlemek, dizginleyip zapturapt altında tutmaktır. Beden yapısı ve işleyişleriyle sıkı sızıya irtibatlı hâlde onları yönlendirip yöneten güc olarak çalışan nefis, evren-

bkz: E.W.Lane: "Arabic - English Lexicon", II.cilt, 2826.&2827.syflr.

Nefs, zihin, akıl, müdrîke; ayrıca, şehvet gibi dirim dürtülerinin menbai anlamlarına gelirken, *Rûh*, hayat demektir. Nitekim uyurken nefis çekilir, kaybolur, ruh ise, varolmağa devâm eder. dumûra uğrarken, *ruh* bakî kalır. *Kur'ânda* ikisinin farkı açıktır: "...nefkhetu fîhi min er-Rûhî..." (Hicr, 15/29 ile Sâd, 38/72): "...ona *Ruhumdan* üfürdüm..."

9 *Reahe*: Serinledi, latîf oldu, rahatladı, neşelendi, sevindi, estü...

Râhat: Rahat, huzur, sıkıntısızlık.

Rûh (*_Râha* yahut *ravâh*: Gitti, bıraktı, terketti, çıktı; *ravvaha*: yelpâzelendi, serinledi, soluklandı, dirildi, rahatladı, hayat buldu): Ruh, nefis, hayat ilkesi, soluk, uçucu, elle tutulamayıp gözle görülemeyen, bedene can veren ilke, bedenin bozulmasıyla birlikte çözülüp çürümeyen; bilincin ta kendisi (zîşuur)

bkz: E.W. Lane: "Arabic - English Lexicon", I.cilt, 1177.-1180.syflr;

ayrıca bkz: Hans Wehr: "A Dictionary of Modern Written Arabic: Arabic - English", 364.&365. syflr;

ayrıca bkz: D.B. MacDonald: "The Development of the Idea of Spirit in Islam", 337.&338.syflr, "Acta Orientalia"da, ix.cilt, 337.-351.syflr.

Eski Türkce dediğimiz Göktürkçe ile (Eski) Uygurcada *tn*, soluk, nefes, bir ihtimâl, can anlamlarına gelmiştir. *Tınlıg* ise, nefsi olanın, canlılık; *tınsız* da, cansızın karşılığıdır

bkz: Ahmet Caferoğlu: "Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü", 237.s;

ayrıca bkz: Kaşgarlı Mahmut: "Divanulugattürk", IV.cilt, 616.s;

ayrıca bkz: Annemarie von Gabain: "Eski Türkçenin Grameri", 299.s.

Öz: Ruh, nefis, can — "Divanulugattürk", IV.cit, 470s.

Özüt: Ruh, nefis, can — "Eski Türkçenin Grameri", 291.s; "Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü", 156.s

Eski Türkçede *nefs* ile *ruh* ayrımları açık değildir. Nihâyet, bir dilin kavramca soyutlaşarak gelişmesini sağlayan ilahiyâtan hareket eden felsefî anlamdaki metafizik sorunların düşünülüp ele alınmalarıdır. Bu da, Türkçede, ancak Uygurlar devrinde Burkancılık (Buddhacılık), Nasturîlik, Maniheiscilik çeşidinden ecebî inanç düzenlerinin derreye girmeleriyle mümkün olmuştur. Benimsenmiş olan farklı inanç düzenleri, Uygur Türkçesinde mütecânis bir ıstılâh dağarının teessüsünü önlemiştir. Türkçe, metafizik ıstılâh birliğini, ancak Müslümanlığın kabulünden sonra gerçekleştirebilmiştir.

deki bütün öteki varolanlar, süreçler ile olaylar gibi, Allahın yaratma fiiline bağlı bulunmasına karşılık, ruh, Onun zâtından neşet etmektedir. Nitekim bu hususları içeren 32. Sûre Secdenin 7., 8., 9., 10. ile 11. Âyetlerini Abdullah Yusuf Ali şöyle tefsir etmiştir: “Allahın yaratması kendi başına iyidir... Bunda kötü, hatalı yahut bozuk unsur asla bulunamaz. İnsanlar söz konusu olduğu bağlamda, yaratılışa kötü yahut bozuk unsurlar karışıkca, bunları, insan irâdesine bağlamak zorundayız. İşte Allah Tebliğinin esâs gâyesi, bahsi geçen irâdenin terbiyesi ile tedâvisi olup onu Evren Düzeni ile Tasarısına dahî uygun kılmaktır... Beşer olarak mütevâzi aslımızı esâsımızı düşünmeğe sevkolunuyoruz. Enilk (İng primæval) madde makûlesinden bir nebze toprak yahut balçık, beşerin, hayat hâric, maddî bünyesine vucut vermiştir. Şu durumda madde, ilk merhâledir. Ne var ki o da, kendiliğinden oluşmayıp Allah tarafından yaratılmıştır” (7. Âyet). “Bunun arkasından hayat ve onun üremesi gelir. Hâlâ tamamıyla maddî sahada yaşıyoruz. Bununla birlikte daha yüksek safhada duruyoruz artık: Beşer bedeninin her parçasının hülâsası (Fr&İng quintessence) demek olan tohum yahut döl yoluyla üreme aşamasındayız. Önünde sonunda, idrârın mahrecini paylaşması, dölün itibârını insanın nezdinde düşürmüştür. O, bir canlı hücre yahut hücreler öbeği olup atalarımızın canlılık geçmişini bağrında taşır.¹⁰ Üçüncü evrede ‘beşer’ uygun oranlarda şekillendirildi. Yumurta, döl tarafından ilkâh edilmesi sûretiyle birey hayatı vucut bulur. Meydana gelen birey hayatı zamanla belirli bir biçime sokulur. Uzuvarlar şekillenir. Onun hayvanî (beşeri) hayatı işlemeğe başlar. O hayranlık uyandıran ayak uydurma (Fr&İng adaptation) işlemleri kendilerini göstermeğe koyulurlar. Âyette bahsolunan dördüncü aşamada Allahın Kendi Ruhundan içerisine üfürdüğü beşerin ayrıcalıklı konumudur. İşte bu evreden itibaren beşer, hayvana fâiktir. Kâmil beşer olarak onda daha üstün istidâtlar tebârüz ederler. Anladığımız kadar, beş hayvanî duyu, üçüncü safhada görülür. Dördüncü aşamada beşer, daha yüksek bir oruna oturtulur. Burada artık ondan Allah, üçüncü tekil şahısta, ‘o’ şeklinde bahsetmeyip ona ikinci tekil şahıs, ‘sen’ diye hitâbeder. Şimdi iştîmenin manevî mukâbili olan Allah Tebliğini iştîme yetisi ile görmenin manevî mukâbili basîret ve gönül gözûyle görülen iç (OsmT derûni) hayatı anlayıp sevmeye mümkün kılan yüce duygular, ortaya ancak insanla çıkarlar... (9. Âyet). Kısacık hayatlarının dar ufuklarını kapatmakla kalmayarak, Maddeciler ile Şüpheçiler, bir de, çağlar boyu, müstakbel hayatın imkânını dahî yobazca inkâr ededürmüşlerdir... Umud ederek ve gelecekteki hayata kavuşmağı bekleyerek Allahın eserine inanmamız, ‘imân’ımızın zeminidir (10. Âyet). Ölüm kesinse, ki öyledir; hayat tek başına beklentilerimiz ile derin duyuşlarımızın gerektirdiklerini karşılamakta kesinlikle yetersiz kalacaktır. O hâlde, ruhumuzu bedenimizden ayıran etkenin (Ar melek el-mevt) bizi yeni bir dünyaya, yeni bir hayata sevkedeceğine inanmalıyız. Dinin aslı esâsı olan ruhun varlığına inanmıyorsak, ‘istikbâl’e, ‘geleceğ’e de güvenmiyoruz demektir. Geleceğe inanılmıyorsa

10 Bkz: 8. Âyet: “Ardından zürriyetini hor görülen (Ar mahîn) bir sıvının özünden tevîd etti” (Ar ca’ala) — Ömer Nahuî *Bilmen*: “yaptı”; *Abdullah Yusûf Ali*: “made” (yaptı); *Muhammed Esed*: “begotten” (tevîd olundu); *D. Masson*: “suscité” (“yol açtı”, “sebeb oldu”, “tevîd etti”).

zâten, 'ruh'un manâsı da kalmaz" (11. Âyet).

'Ruh'un varlığına inanmak istikbâlîn teminâtıdır. Ruhun varolduğuna inanılmadığı, dolayısıyla da geleceğe güven duyulmadığı yerde hayat yoktur. Hayatın bulunmadığı ortamda ahlâktan da bahsolunamaz: "Ölümü Zafer yutmuştur" (Ölüme karşı kazanılmış Zafer kesindir) diyen Ahdiceditte, ahlâka şaşmaz kıstasın, 'ölüm' olduğu hususuna dikkatimiz çekiliyor: "Ey Ölüm! dikenin nerede kaldı? Ey mezâr! hani zaferin? Ölümün dikenini günâhtır. Günahın gücü kuvvetiyse, kanundur... ..(Hz İsa:) sevgili kardeşlerim! sebât ediniz, Rabbin gösterdiği doğru yoldan ilerileyip çalışınız. Allah rızâsı için çalışanların gördükleri işler, Onun indinde asla boşuna değildir"¹¹

İki konunun zıtlarını düşünmek bizi saçmalamağa götürür: Bunlardan biri 'varlığ'a karşı 'yokluk'ken, ötekisi de yaşamaya zıt olarak 'ölüm'ü almamızdır. Gerçi düşünmenin yöntemi olan 'dialektik' bizi böyle düşünmeğe zorluyor. Ne var ki gerek 'yokluğ'un —yahut 'hiçliğ'in— gerekse 'ölüm'ün içerisini mantıkca da deneyce de dolduramayız. Bunlar, içeriksiz kavramlardır. Birincisi 'varlığ'ın ötekisi de 'yaşama'nın yokumsanmasından elde edilir. Demekki olumsuzdurlar. Olumlunun inkârından, ancak içeriksiz biçimsel boş kavram elde edilebilir. Üstünde konuştuğumuz yahut konuşabildiğimiz her şey nitekim, 'varlık' tarafından taşındığına göre, asla konuşamadıklarımız, 'yokluk'tan sayılacak. Sonuçta, üstünde konuşamadığımızın 'anlam'ı bulunmaz. 'Anlam'ı bulunmayana da 'değer' atfedilemez. İnsanın 'yaşama'sı, 'anlamlandırma' ve 'değer atfı'yla birlikte 'hayat'a dönüşür. Anlamlandırmayla birlikte ilk değerlendirilen 'ben-varlığım'dır. Ona dair 'fikrim', 'bendışı-bütün-öteki-varolanlara-ilişkin-fikrim'in öndayanağıdır. 'Ben-varlığıma-ilişkin-fikrim'e 'özbilincim' diyoruz. 'Bendışı-bütün-öteki-varlonlara ilişkin geliştirdiğim fikir'ler, onların duyulur gerçeklikleriyle ilgili kaldıkça, 'bilgi'lenirim; 'kendim'e eğilerek özüme inebildiğim ölçüdeyse, 'bilinç'lenirim. Kesinlikle 'yokluk'la sonlanacak hayatta ne kendi 'varoluşum'un ne de 'bendışı' olanların 'varlık dehliz'lerine nufuz etmek zahmeti ile cehdügayretini göstermek lüzumu ve imkânı hâsıl olur. Bu da 'ahlâklı kişi' olmam zorunluluğunu ortadan kaldırr. 'Ahlâklılık, şartsız buyruğ'un benimsenmesini icâb ettirir. 'Şartsız Buyruğ'un tek 'Şart'ı, bu dünyadaki 'hayat'ın özge bir düzlemdeki devâmıdır: "Her nefis, ölümü tadacak: (Hayat boyu) kötülükleriniz ile iyilikleriniz üze sizleri sınarız. Bize dahî döneceksiniz" (Enbiyâ, 21/ 35). "Ruh, ölmez" diye Âyeti yorumlamağa başlayan Abdullah Yusûf Ali, sözlerini şöyle sürdürüyor: "Fakat bedeninin ölümüyle birlikte ondan ayrıldığında, ölümün lezzetini tadar. Başta faziletimiz ile imânımız itibârıyla sınıdığımız dünya hayatımızda bir taraftan iyi şeyler, öte yanda da felâketler karşısındaki hâl ile hareketlerimiz cihetinden deneniriz." İnsan, üstüne düşen ödevleri yerine getirdiği ölçüde, bahse konu "sınavlar ile denemelerden yüzünün akıyla çıkar" (tefsir sayısı: 2697).

"...Bu dünyanın zevkusefâsı kısa sürer. Hayr içerisinde yaşayanlara Âhret en iyisidir. Hiçbir vakit zerrece dahî olsa haksızlığa uğramayacaksınız" (Nisâ, 4/ 77). Yine Abdullah Yusuf Ali tefsiri uyarınca: "İnsanlar, 'madem hayat

süresi bunca kısa, öyleyse, çıkarlarımıza hizmet etmeyecek işlerle niye uğraşalım; mücâdelenin ne manâsı mantığı var sanki?!' diye düşünürler. İşte bu soruların cevabını bu ve bundan sonraki iki Âyette buluyoruz: (1) "Bu hayat, göz açıp kapamacasına ânlık olup zevkusefâ da buna göre kalıcı olmayan", bir türlü tam manâsiyle tatmin edilemeyen, böylelikle de durmadan dinlenmeden tâzelenmeği bekleyen fâsit daire benzeri bir ihtiyâçtır. "İşte bundan dolayı, adil kişinin yapacağı ilk iş, bahsi geçen tutkudan kendisini kurtarmaktır. (2) Ödevini yerine getirmek, işin hakkını vermek demektir. Bundan ötürü dikkatini öncelikle ödeve teksif et. (3) Ödev, kendini fedâ etmeği gerektiriyorsa, bil ki, Allah, hiçbir vakit haksız çağırıp sana taşıyamayacağın ağırlıkta yükü sırtına vurmaz. (4) Ölümünden korkmanın manâsı mantığı yoktur. Zirâ ondan kaçamazsın. Nerede bulunursan bulun, o, seni behemahal yakalar. Öyleyse ödevin, seni ölmeğe çağırıyorsa, onu niye cesâretle ve şereflice karşılamayasın?" (Tefsîr sayısı: 596).

Nitekim: "Nerede bulunursanız bulunun, tahkim edilmiş yüksek kulelere de sığsınız, ölüm sizlere yine erişir..." (Nisâ, 4/78).

"(Ey insan!) iyilikler sana Allah'tan, başına gelen kötülüklerse (kendini nefsendendir...) (Nisâ 4/79) —Abdullah Yusûf Ali: "...Nihâi nedene baktığımızda, her şeyin Allah'tan geldiğini göreceğiz. Buna karşılık, şeylerin en yakın nedenine dikkatimizi çevirdiğimizde, bunların olup bitişindeki hissemiz öylesine küçüktür ki, özümüze yönelik iyiliklerden kendimize başarı payı çıkarmamız haksızlık olur. Bütün iyilikler Allah'tandırlar. Öte yanda, şerrin birinci derecedeki nedenine gelince; o da sonuçta, kendi yanlışlarımızın verisidir. Zirâ Allah bize asla ve kat'a haksızlık etmez" (597).

5- Ahlâkın Menbaı: Akıl

(1) Ruhun her kişideki en bâriz temâyüzü, hakkı bătıldan, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden ayırdetme gücü ile yetisi demek olan 'temyiz'dir. Nihâyet akılı, temyizini, fizik anlamda gösterilemez 'ikâmetgâh'ı yahut 'imâl yeri' şeklinde niteleyebiliriz. Akılla ve onun denetiminde çalışın 'zihin'le algıladıklarımızı değerlendiririz. Nitekim: "İşte, Allah, akıl erdirebilesiniz (Ar ta'akülüne) diye sizlere işâretler (âyetler) beyân buyurmuştur" (Nur, 24/61).

İşâretlerin kimisini fizik âlemden duyu organlarımızla alıyor ve bunlarla dünya bilgilerimizi, giderek fizik-kimya bilimlerini inşâ ediyoruz. İnşâda yer alanlar, algılar, izlenimler, zihin ile akıl edimleridir. İlk öbekte yapılmalar, ikincisindekilerdeyse hatâlar meydana gelebilir. Bu durumda oluşacak olan da, Eflâtun'nun 'zan' diye adlandırdığı, geçersiz yahut yanlış bilgilerdir. Yanlış yahut geçersiz bilgiler, bizi dünya olayları yahut süreçleri hakkında yanıltırlar. Çünkü olaylarla uygunluk hâlinde bulunmazlar.

(2) Dışarı açılan duyu imkânlarımızın yanında, kendi içirimizden bilgi edinme istidâmız dahî vardır. Dışarıdan alınanın tersine, içirimizde cereyân edenlere ilişkin bilgilerin temelinde bölük pörçük, tâne tâne unsurlar bulunmaz. Bu içirimizde cereyân edenlere 'duygu' diyoruz. Duygularımızın iletip bildirdiklerinin doğrudan fizik menşei olmadığı gibi, kendilerini doğuran gösterilebilir cinsten fizyolojik faaliyetlerden de bahsolunamaz. Ne var ki, nasıl 'insan -olma'mız, ilkin 'beşer-olma'mızı gerektiriyorsa, yâni 'beşer-ol-

ma', fizik-fizyolojik varoluş esâsını oluşturuyorsa, duygular dahî, duyu verileri ile izlenimleri şart koşarlar. Doğa ile toplum bağlamında dünyayla teması olmamış beşerde —böylesi 'beşer', zâten, yaşayamaz ya— duygular da oluşamaz. Ancak, duyu verileri, izlenimler ile duygular arasında neden – etki bağıntısı bağlamında doğrudan doğruya bir râbita yoktur. Bundan dolayı da ikisinin sağladığı ayrı ayrı sonuçlar, birbirlerinden tamamıyla farklıdırlar. Duyuların tersine, duygular bize aracısız bütünlüklü veri sağlarlar. Bu aracısız bütünlüklü 'içeri'den gelen verilere sezgi diyoruz. Sezgilerin gücü ile cinsine göre duyu menşelerini seziş, esin yahut ilhâm ile vahiy şeklinde sınıflandırıyoruz. Bunlara hülyâyı, rüyâyı, kuruntuyu, düş ile vecdi de ekleyebiliriz.

Seziş, gündelik hayatta sık sık yaşadığımız bir sezgi türüdür. Daha yüksek seviyede bir gâye doğrultusunda cereyân eden duyma-düşünme hâlinde doğuveren ilhâm, felsefe-bilim ve onun yöntemiyle iş gören fen sahalarında icâda, güzel sanatlardaysa, sanat yaratıcılığına yol açar. Sürece tâbi oluşan duyu verilerinin tersine, duyu kaynaklı sezgi, süreçliliği aşar. Ancak, felsefe-bilim bağlamında, duyu verileri ile sıkı sıkıya biçimselleştirilmiş düşünme işlemlerine eklemekle sùretiyle, insan, süreci, zaman dizilerine tercüme ederek, sezginin bir türü olan ilhâmın yahut esinin ürünü 'icâd'ı işleme tâbi tutar. Benzeri bir durumla sanatın sâf örneğini bize sunan şiir ile mûsikîde dahî karşılaşırız. Yalnız, burada söz konusu olan 'biçimleme'dir; felsefe-bilim ile fende gördüğümüz biçimselleştirme değil. İmdi her 'biçimleme', ille 'biçimselleştirme' anlamına gelmez.

Her anlamlandırma ile değerlendirme edimimiz, bir 'biçimleme', başka bir deyişle biçim verme durumuyla karşımızda belirir.

Şu hâlde 'biçimsizlik', 'anlamsızlık' demektir. 'Anlamsız-olan', 'değer yok-sunu' olduğuna göre, 'biçimsiz'in değeri yoktur. 'Anlamlılık', 'güzel'e eş koşulur. Bu durumda 'biçimlilik', 'güzel'le örtüşür. Bunun yanında, 'biçimlilik', 'oranlilik' ve 'düzgünlük'le çakışır. Yunancada nitekim, 'düzgünlük' demek olan kosmos, aynı zamanda 'dünya' anlamına dahî gelir. Demekki 'dünya', 'düzgünlük', dolayısıyla da 'güzel'lik manâsındadır. Latince 'biçim' anlamına gelen 'forma'dan formosus yahut formosa, Yunancada da eumorfos, 'güzel' demektir. Buna karşılık, 'biçimsiz' yine Latince 'informis, Yunancadaysa amorfistir. İşte, insan için, 'anlam', 'güzel', 'biçim', 'orantı', 'düzgün' ve nihâyet 'iyi' örtüşen kavramlardır. Bu saydığımız kavramların kaynak karşılıklarını, menşe mütekâbillerini dışımızda bulamayız. Tam tersine duyu âlemimizden kaynaklanan bu kavramları dışımızdaki dünyaya uygularız. Bunları dışımıza yansıtarak dünyayı düzenleriz, tanzîm ederiz. Öyleyse 'dünya düzeni'nin 'asıl' kaynağı¹² 'duyu âlemi'ndedir. İnsan, şu durumda, manevî kudretiyle bir yandan kendi maneviyâtına öbür tarafta da kendisini çevreleyen madde dünyasına biçim vererek düzenler. Madde dünyasına çıkarken biçimselleştirilmiş aklyürütme işlemlerini ifâde eden mantığa başvurur; onun aracılığıyla doğaya, yeryüzü ile evrene açılır. Süreçler hâlinde algıladığı dış olayların akışını aklının mantık düzeni gereği zaman dizileri şeklinde idrâk eder.

(3) Dış etkiler üstüne giriştiği mantık-deney işlemler bütününe bilim

diyoruz. Malzeme kaynağı dışarıya olmakla birlikte, son işlem merkezi içerimizdedir. Dışarıımızda becerebildiğimiz düzenlemeyi dış, içerimizdekiyseniyse iç düzgünlük (Y kosmos) tarzında niteliyoruz. Dış düzgünlüğü 'bilim' yoluyla, içerimizdekiyseniyse 'ahlâk'la sağlıyoruz. İkisinin arasındaki râbitayı ise, ahlâk, varlık ile bilgi öğretileri ve mantık çalışmalarıyla 'felsefe' kurar.

Hem dış, yâni bilimin hem de iç, demekki ahlâkın hareket ettiricisi ve yürütücüsü 'İlahî Ruh'un biz insandaki tecelligâhı olan 'akıl'dır. Onun 'Ruh'a uzanan köklerini bize bildiren 'din', onu da farklı zaman ve şartlara göre yorumlayan 'ilahiyât'dır. Nihâyet, 'akl'ın kendisinden kalkıp onun gerek kendi 'ben'imizdeki tecellisini ele alıp dışarıımızdaki olup bitenlere uygulanışını düzenleyen 'felsefe'dir. Şu durumda insanın 'tümel ben'ine¹³ bakışı ile dışarısında olup bitenlere; demekki "Res extensa"ya yaklaşışı, mantıkca farklı yöntemlerle gerçekleştirilmesi gerekiyor. Ancak, mantıkca farklı yöntemlere başvurmak zorunda olmamız, 'içerimiz' ile 'dışarı'sı arasında 'çelik'ten perde germemiz gerektiği zannını asla doğurmamalıdır. Zirâ 'dışarı'nın, 'içer'i'mizi etkilediği bir vakıya iken, 'içerimiz'in, 'dışarı'yı biçimleyip düzenlemesi zorunluluktur. Sonuçta 'ben', madem 'dışarı'yı biçimleyip düzenliyor, öyleyse 'dışarı'sı da, yine 'ben'im'in denetiminde 'ben'imi etkileyecektir. Bu durumda ahlâk, 'ben'im'in 'tertib'inde olduğu kadar, 'dışarı'nın 'tanzim'inde de etkendir.

(4) 'Ruh'un 'ben'ime düşen hissesine 'akıl', onun da 'ben'imi düzenleyişine, tertipleşişine 'ahlâk' demiştik. O hâlde, 'ahlâk'lı olan, 'akl'ını kullanan kişidir. Böyle bir kişiyse tertiplidir. Tertipli olan da, güvenilir kişidir. Ne var ki 'akıl', kendini bir ânda toptan göstermez. O, bidâyette kuvvedir. 'Dışarı'dan alınan etkilerin, 'içerimiz'deki 'duyguları uyandırma' evreleri, 'tecrübe'leri oluşturur. Her 'tecrübe evresi', bir 'kendimi-ve-dünyayı-değerlendirme-durumu'na işaret eder. Her bir 'kendimi-ve-dünyayı-değerlendirme-durumu', 'ben'i bir 'serpilen-akıl-aşaması'na erdirir. Her 'ben'in değişik bir 'akıl-kuvvesi' ve bunu 'tekâmül ettirme-gücü' vardır. Bundan dolayı, herkesin 'akıl-kuvvesi' ve bunu 'tekâmül ettirme-gücü'yle mütenâsib 'ahlâklı olma-ımkânı' farklıdır. Tabiatı veya tecrübe haznesi —meselâ, yaşı— itibarıyla 'akıl-kuvvesi' zayıf yahut düşük olana 'akılbalığ değil'dir denir. Böyle birinden ahlâklı davranmasını bekleyemeyiz. Bekleyemeyeceğimizden, ahlâk çerçevesinde mütâlea edilmesi gerekene aykırı davranışı onda gördüğümüzde, ona 'ahlâksızlık' sanını uygun görmeyiz. Demekki 'ahlâklı', 'akılbalığ' kişiden beklenen davranma çeşidinin ortaya koyulmasıdır. 'Akılbalığ kişiden beklenen' dediğimizde, bunu, söz konusu olan 'kişi'den başka birinin yahut birilerinin beklediği bellidir.

(5) 'Ben' ile 'ben-olmayan-kışı'ler arasındaki ilişkileri düzenleyen 'ahlâk'ın toplum düzlemi, yâni 'dışarıya-yansıma'ları, örflere, âdetlere, geleneklere, göreneklere, giderek bütün bunların biçimselleştirilmiş-yaptırımılaştırılmış düsturlar ile kurallar dökümü olan hukuka, nihâyet kültürün tümüne vucut verir. Ne var ki, 'ahlâk'ın 'dışarıya-yansıma'ları, onun aslının 'dışavurumu'dur. O hâlde, aslı yahut çekirdeği nerededir? 'Ben'dedir. 'Ahlâk', 'akl'ımın öncelikle 'içerim'deki yansıması yahut yankısıdır. Onun, ilkin, 'içe-

rim'deki tatbikatını görüp onu bilâhare 'dışarı'ya aktarırım. 'İçerim'de cılız, sönük, güçsüz kalıyorsa, 'dışarı'ya yansıması daha da zayıflamış olacaktır.

Akıl kuvvesi ile bunun tekâmül gücü yerli yerinde bulunan kimseden beklenen, anlama yetisini göstermesidir. Neyi anlayacak? Ahlâkın feyizlendiği 'akl'ın esin kaynağı olan Allahın bize bildirdiklerine kulakları tıkamamağı bilecek. İki bin altı yüz yıl önce yaşamış yurtdaşımız Efesli Herakleitos'un (550 – 480) tam da bu konuda söylediği şudur: "Akıl ilkesinin (Y logos) geçerliliği ebedî (Y aiei) olmakla birlikte, insanlar onu işitmeden önce de bir defa işittikten sonra da anlayamazlar. Her şey bu ilkeye uygun tarzda olagelmesine rağmen, her birinin bünyesine ve mahiyetine göre düzenleyerek ortaya koyduğum sözlerim ile eserlerimi sınırlarken insanlar tecrübesiz gibidirler. Ancak, öteki insanlar, uyurken başlarından geçenleri unuttukları gibi, uyanırken de yapıp ettiklerinin yabancısıdır" (I). "Tanrının kehâneti (manteion) ne açıklar ne de müphem kılar; o, bir işârettir (başka bir ifâdeyle, 'âyet'tir)"(XXXIII). İşte, Tanrı kehânetini, yâni tebliğini 'anlayıp' bunu kişinin 'ben'ine 'anlatmak'la Akıl yükümlüdür. "Sağlıklı düşünme (Y sofrosüne: Akliselim), en yüce fazilet (Y arete) ile bilgeliktir. Böyle olan, doğru davranıp konuşur, şeyleri tabiatlarına uygun algılar" (XXXII), demekki âdildir, adâletlidir.

Sağlıklı düşünme nasıl olur? Birinci şartı nedir? Cevabı Herakleitos'tan dinleyip onun bildirdiklerinin, Kur'ândaki Arâf (7) Sûresinin 100., 101. ve bu hususla ilgili nice başka Âyetini ne kadar da andırdığına bakalım: "İnsanın gözü ile kulağı ne işe yarar, mühürlenmişse gönül!" Aynı parçanın devâmı: "Ruhları kapalıysa, gözler ile kulaklar, insanlara kötü tanıklırlar" (XVI).¹⁴

Âlem, insanın anlam ile değer atfetme edim imkânının tümüdür, demiştik. Anlamlandırma ile değerlendirmelerden varlık oluşur. Kişi, ilkin 'ben'ini, kendisini çevreleyen 'ben-olmayanlar'la birlikte anlamlandırıp değerlendirmek süretiyle 'varlıklaştırmağ'a koyulur. 'Ben'ime 'beşer'liğimden itibâren verilmiş olan 'beşer-varoluşum' üstüne 'ben-varlığım'ı inşâ ederim. Bu inşâ süresince 'beşer-varoluşum'u artan miktarda, git gide de 'derinleşerek tanırım'. Böylelikle gittikçe seçikleşen bir 'ben-bilgisi' 'ben'de belirir. 'Beşer-varoluşum'u tanıdıkca onu koruyup kollama çabasına koyulurum. 'Derinleşerek tanırım'dan kasıt; 'ben'ime dışarıdan, demekki yalnızca 'beşer-varoluş'tan çenber çenber 'içeri'ye, şu durumda, 'ben-akl'a nufuz etme cehtügayretinde bulunurum. İlk merhâle 'beşer-varoluş'tur. Bu düzlemde 'beşer – insan-arası-geçidi'nde bulunan 'kişi', bedenini duyumlayıp onun hazzını yaşar. 'İnsan-olma'nın ilk basamağında duran kişi, ilkin, 'içeri'sindeki sese kulak kabartır. 'İçerideki ses'in temel ve ilkel buyruğuysa, 'bedenini acılardan sakın!'dır.

Git gide bedeninin ıztırâptan uzak tutulması ile vucut azâlarının dirliliğinden başlayıp bunların düzenini ayarlayan nefsin ihtiyaçlarını karşılamaya doğru yükselen bir ödevler basamaklanmasıyla karşı karşıya kalırız. Hayatımızın bu ilk dönemleri, şu durumda, 'bencil' ve 'benmerkezci'dir.

14 Bkz: Charles H. Kahn: "The Art and Thought of Heraclitus".

6- Din ile Eğitim

"Ehil olmayana ilim öğretmek, ilmi yitirmektir"
İmam-ı (Muhammed İbn İdris) el Şafii (767 – 820)

Bedenin hemen ardı sıra nefsin kendisini duyurmasıyla, yeni bir evre başgösterir. 'Benmerkezci' yaşama çenberi tedricen aralanıp 'topluma-katılma'nın eşiğine varılır. 'Ben-beşer-varoluşum'a dönük 'ilkel-ödev-dönemi'nden 'beni-çevreyenlere-karşı-duyulan-ödev-evresi'ne geçilir. Burada öncekisindeki 'beden-nefs-bütünlüğü'nden doğmuş olaninkinden farklı, başta anne olmak üzere, 'yakın-çevre-topluluğu'nun aşıladığı 'yükümlülük – hak' denklemine dayalı, asıl, Din, dolayısıyla Tebliğ kaynaklı ödev ahlâkı kendisini göstermeğe başlar artık. Bundan böyle yalnızca dirimsel 'ben-beşer' doğrultusunda yaşanmaz. Dirim kökenli olmayan ve adına ülkü dediğimiz üstün değerler belirir. Burası, artık, nefsi-ruhî, böylelikle de, manevî hayata girer. Bu düzlemde 'ben'in yanında, 'ben'le birlikte varolan kimseler, hayvanlar, bitkiler, taş ile toprak yolunda varolunma isteği 'içerim'de kendisini duyurur.

'Yükümlülük – hak' denklemi 'ben'i sorumluluk anlayışına sevkeder. Bunu her ne denli 'içerim'de duyuyorsam da, 'içerim'e 'eken' 'dışarı'sıdır. 'Beni-çevreyen-toplum'un, bahsi geçen duygu kuvvesini uyandırma işlemine 'eğitim' denir. Söz konusu duyguyu yönlendirip yöneten ise, 'akıl'dır. Onun da, 'ben'i süreklince 'ben-olmayan-yakınlar', yâni 'senler' doğrultusunda yaşamağa sevkedicî seslenişler ile uyarışlarına 'vicdân' adını veriyoruz. Madem 'akl'ım, Allah Ruhunun 'ben'ime düşen payıdır, o hâlde 'akl'ımın, 'ben'e seslenişi, 'ben'i uyarışı şeklinde tarif ettiğimiz 'vicdân', haddizâtında Rabbin dur durak bilmez sedâsından gayrı bir şey değildir: "... sapmış sapıtılmışsam, bu, nefsimin hatâsındandır ve kendi zararına çalışıyorum demektir; doğru yoldaysam, bu da, Rabbinden aldığım ilhâmla Onun kılavuzluğunda yol aldığım anlamına gelir; muhakkak O, her şeyi işiten ve en yakındır" (Sebe, 34/ 50).

Allahın sesine kulak vermek, Onu işitebilmek berâberimizde getirdiğimiz kâbiliyet olmakla birlikte, demekki kalbin mühürlü olmaması şartıyla bahse konu kuvvenin fiile dönüşmesi, eğitim sonucudur. Toplumun içerisine doğmamış beşer, Allahın sedâsına kulak kabartmağı, dolayısıyla akla uymağı, böylelikle de ahlâk duygusunu işletmeği öğrenemez, sonuçta insanlaşamaz. Allahın sesini işitemeği tek tek bireylere, şu hâlde, mensûbu buldukları toplumlar öğretir. Toplumlara da Allah, elçileri aracılığıyla ilettiği Tebliği doğrultusunda —ahlâk manâsında— yol yordam gösterir. Allah Tebliğinden fazlaca şaşmamış insanların vucuda getirdiği toplum teşkilâtlanışınaysa, 'medine'¹⁵ denir.

15 *DîNe* yahut *DeNe*: Teslîm oldu, kul oldu, itaat etti, kabullendi, borçlandı.

Dîn (isim): Borç, fiyat, yükümlülük, ileride ödenmesi gereken, itaat.

Dîn: *Allaha* itaat, teslîm olma; *Din*.

Dîn: Örf, âdet, tâabî.

Medîne: Üstünde yetki kurulan, mâlik yahut sâhib olunan; *Devlet*

bkz: E.W.Lane: "*Arabic - English Lexicon*", I.cilt, 942. - 945.syflr.

"*DeNe* (Ar *DaNa*) fiili borçlanmak anlamına gelir... Borçlanmak yahut borç altına girmek,

7- Öz Kaynak: Tebliğ

(1) Tevrat, Zebur ile İncil bir ölçüde istisnâ sayılsalar bile, Allah Tebliğleri, tarihin belli dönemlerinde yaşayan insanların, genellikle, ortalama anlamagüçlerine hitâbetmişlerdir. Kişinin bireysel gelişiminde olduğu üzre, insanlığın tarihi tekâmül seyrinde de, uzun sürmüş çocukluk çağıyla karşılaşıyoruz.

Ortaya çıkışı güney yahut orta doğu Afrikaya konumlandırılıp günümüzden aşağı yukarı iki yüz bin yıl öncesine tarihlenen beşer, yahut biyolojide anıldığı adla 'Homo sapiens sapiens', Hz Mûsâ'nın, Tebliğe mazhar kılındığı M.Ö. bin beş yahut üç yüzlere değin çocukluk ile ilk gençlik dönemini idrâk etmiş olduğu söylenebilir. Demekki günümüzden yaklaşık üç bin beş yüz yıl öncesinden başlayan olgunlaşma devrini idrâk ediyoruz. Bireyinkisinde gördüğümüz gibi, insanlığın çocukluk döneminde tasavvurlara (Fr représentations) dayalı bir düşünme etkinliği bahis konusudur.

Tasavvurlarla, dolayısıyla da biçimselleştirilmemiş mantıkla düşünen insanlar, kan bağınu, yâni dirimliliği esas alan topluluklar hâlinde yaşamışlardır. Aşağı yukarı on iki binlere değin hemen hemen tamamıyla toplayıcılıkla geçimlerini sağlayan toplulukların fertleri, hayati tehditler karşısında ortamdandan kaptıkları taş yahut sopalarla hayvan öldürür olmuşlardır. Hayvan öldürme işi, git gide yiyecek —et, süt ile bunun türevleri—, giyecek —post ile deri— yakacak —yağ—, barınak —keçe ile kıl— ve çeşitli âlet, edevât, silâh, ilâc _pösteki, kemik, ilik, sinir lifleri, kan, sidik...— v.s. temini amacıyla âdet hâlini almıştır: Avlanma. Bir iş, bir uğraşı olarak yerleşip yaygınlaştıkça, avlanmanın gerektirdiği âlet edevâtta da incelmeye başlamıştır. Artık ortamda taş, sopa neviden rastgelinen doğal cisimler, yerlerini, çekiç, gürz, kargı yahut saban cinsinden mamûl maddelere bırakmışlardır. Nil çatalağzın-

tabiatıyla, duruma göre, 'hüküm vermeğ'i, *daynunah* veya *idanah* ise, 'hüküm giymeğ'i, gerektirir. Bütün bu manâları ve onların karşıtlarını içeren *DaNa* fiili, *mudun* yahut *mada*'in ismiyle ifâde olunan ticâret hayatıyla meşgûl teşkilâtlanmış toplumlari barındıran şehir yahut kasabalarda söz konusu olabildi. Bir kasabanın yahut şehrin, yâni *madinanın* (*medine*) 'hâkim'i, 'hükümdâr'ı yahut 'idâreci'si bulunurdu: *Dayyan*. Şu hâlde, henüz sâdece bir *DaNa* fiilinin değişik uygulamalarında bile, zihin gözümüzün önünde kanuna, nizâm ile âdalete dayalı toplum yaşayışını kucaklayan bir medeniyet resmi canlanmaktadır. En azından kavramca o, *MaDDaNa* şeklindeki bir başka fiille içten içe irtibatlıdır. *MaDDaNa* da, 'inşâ etmek', 'şehir kurmak', 'medenîleş/tir/mek', 'yontmak', 'inceltmek', 'terbiye olmak/ etmek', 'adam olmak/ etmek', 'insanlaş/tır/mak anlamlarına gelir. Yine bahsi geçen fiilden de bir diger isim, *tamaddun* (OsmT *temeddiün*) türetilmiştir: Medeniyet; kültür sâyesinde yontulmuş, incelmış... İmdi, *Din* kavramından türe/til/miş ve bütün şu sıraladığımız kanun, nizâm, âdalet, yetki ve toplum ile kültür içerisinde incelmışliğı içerir anlamları taşıyan mefhum (Fr&İng notion), kanunla, nizâmla, âdaletle, yetki ve toplum ile kültür çerçevesinde incelmışlikle uyuşan bir eyleme yahut davranma tarzını öngörür. Bu, kanuna, nizâma, âdalete, yetki ve toplum ile kültür çerçevesinde incelmışliğı göre öylesine olağan (normal) addolunacak bir eyleme tarzı yahut varolma hâlidir ki, sonuçta, örften, âdetten sayılır bir durum yansıtır olur. İşte buradan da, türe/til/miş örf, âdet, meleke ile doğal eğilim biçiminde *Din* kavramına bağlı öteki başta gelen manânın arkasında yatan mantığı rahatca görebiliriz..."

Syed Muhammed Naquib Al-Attas: "Islam and Secularism", 48., 49.&50. syflr.

dan (Fr&İng delta) Almanya ovalarına dek uzanan pek geniş bir sahaya yayılmış yüz yirmi bin yıllık geçmişi olduğu tahmin edilen kargı kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Bunların hepsi 'Homo sapiens sapiens'ten mi yoksa beşerimsi başka yaratıklardan mı kalmıştır, bu, meçhûldür. Avcılık, ille kan bağı bulunan fertleri biraraya getirmeyip değişik kökenli bireyleri de işbirliğine sevkeder olmuştur. Ortak sıkıntılar ile paylaşılan ihtiyaçlar, kan bağını aşan düzlemlerde, topluluklara vucut vermişlerdir. Maddî etkenlere koşut olarak manevî âlemin ifâdesi olan değerler, bireyler arasında râbita teşkil etmiştir. Bireyleri birbirlerine bağlayan râbitaların başında, ortak ihtiyaçlar ile paylaşılan sıkıntılarının yanında, kadın – erkek cinsiyet geriliminden doğan etken gelir. Tek başına gerilimin giderilmesine yönelik ilişkinin, cinsi münâsebet zemininde bırakılması, beden faaliyetlerini¹⁶ ayarlayan nefsin tatminidir.¹⁷ Nesillerin üremesi ve toplum-kültür hayatının sürdürülebilmesi, temelde bu ilişkiyle bağlantılıdır. Ama onun ve öteki temel ihtiyaçların giderilmesi doğrultusunda insanın doğuştan mücehhez bulunduğu işleyişler (Fr méchanismes), kısaca içgüdü deyimiyle dile getirilip kalıtımca belirlenmiş hâl ile hareket çeşitleri kişide ya pek cılız ve güdük kalmışlardır ya da hiç ortaya çıkmamışlardır. İşte bu gediği insan, 'akıl' ile 'zihin' bütünlüğünü ifâde eden 'dimâğ'ının (Alm Gemüt)¹⁸ ürünü değerlerle kapatar. Nitekim, sanatlar, örfler ile âdetler, gerek birey gerekse toplum düzleminde insanın maddî ile manevî bütün etkinliklerine çekidüzen vermek üzere 'ete kemiğe bürünmüş' değerlerdir. Sanatlar, örfler ile âdetler, gelenekler ile görenekleri tevhit etmişlerdir. Sanatlardan, örfler ile âdetlerden, gelenekler ile göreneklerden örülmüş doku, 'kültür'dür.

(2) Beden faaliyetleri ile nefis hâllerini, öncelikle toplum çerçevesinde denetleyen, yönlendirip yöneten örfler ile âdetler, toplumdan topluma, çağdan çağa değişiklik göstermeleri, onların mahallî, mevzii ve izâfî olduklarının delilidir.¹⁹

16 Fr fonctions physiologiques.

17 Fr satisfaction psychique.

18 Sinir şebekesinin üst seviyedeki işleyişlerinden nefsi faaliyetlerin zuhur ettiğinden önceki bölümde bahsolumuştur. Sinir-nefs faaliyetlerinin (Fr fonctions neuropsychiques) yönetim merkezi 'beyin'dir. Duyu verilerinin nihâit değerlendirildikleri, bunun sonucunda da düşünme edimlerinin ürünü düşüncelerin oluşturulduğu merci burasıdır. Beyin, organik esaslı üst sinir işlemlerinin vukûu bulunduğu merkezdir. Ne var ki, daha üst derecedeki duyu – düşünce etkinliklerine genetik–organik–fizyolojik dayanaklar bulmak imkânsızdır. Bu seviyenin en bariz âlâmetifârikası, *Eflâtan*'un tesbît ettiği "to agathon" ile "to kallos", demekki 'iyilik' ile 'güzellik' fikirleridir. 'İyilik', 'ahlâk'ın; 'güzellik' ise, 'bedîa'nın menbaıdır. Gerek iyilik ile güzellik gerekse öteki fikirlerin doğup yeşerdikleri merci 'Ruh'un doğrudan etkin bulunduğu orun olan 'dimâğ'dır. Genetik–organik–fizyolojik işleyişler ile işlemlerin semeresi şeklinde görülebilinecek 'beyn'in tersine, tıpkı 'gönül' gibi, 'dimâğ' da, salt Ruhî–Manevî (Alm seelig–geistig) âleminindedir. Bununla birlikte, 'dimâğ' ile 'beyin' arasında içten içe yürüyen sıkı bir irtibât dahî bulunur.

19 Bundan, sözgelışı, fazla değil, yüz, bilemediniz, yüz elli yıl önce, bir gezgin, Amerika kıtasının kuzeyindeki İnuit (Eskimo) boylarından birine konuk kaldığını farzedelim. Buyur edildiği evin (İnuit dilinde: İglu) erkeği, gelenekleri ile görenekleri gereği, elinde avcunda ne varsa, bu arada, karısını bile, misâfirine ikrâm edecekti. Sunulanlardan herhangi birini red-

Birer budun adı olan Bantu ile Navajo (j=h), aslında 'beşer' demektir.²⁰ Şu durumda dışarıdan geliyorsanız, o budunun boyun mensubu değilseniz, 'beşer'den sayılmazsınız. Nitekim, alınan, 'tebellüğ olunan' Tebliğ de, tarihi ve coğrafi şartlar çerçevesinde yalnızca kendisini insandan sayan o belirli boya, oymağa yahut buduna mahsustur. Anlamagücünün seviyesinden dolayı da Tebliğin tamamına yakını tahrif olmuş, bozulmuş olmalıdır. Tebliğle tebellüğ edilmiş Tanrı Buyrukları, topluluğun tasavvurlu (Fr imaginaire) düşünme itiyâdı yüzünden, hayatın, doğa ile dünyanın somut unsurlarına eş koşulmuşlardır. Başka türlü söylersek: Aşkın olan şimdi ve burada bulunana indirilmiştir. Tebliğle bildirilenler, şimdi ve burada bulunan şekillerle donatılıp süslenir. Efsâneler de böyle meydana gelmişlerdir. Böylece Tanrının Kendisini ve Bildirdiklerini insan, bir yana bırakarak, beşerî tanrılarını (putlarını) kendi hevesi ile hayâlgücü doğrultusunda imâl edip onlara tapmıştır.

(3) Her kişi, belli bir örf ile âdet, gelenek ile görenek ağının içerisine doğmuş bulunduğundan, o belirli ağın insanı olur. Her belli örf ile âdet, gelenek ile görenek ağın ana hatları az yahut çok belirgin biçimde belirli bir Tebliğ tarafından çizilmiş bulunduğuna göre, kültürler, ya doğrudan doğruya dindirler ya da onun bir kesitidirler. Şu durumda din menşeli olmayan kültür, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetini fikirce başlatan İnsancılık-Aydınlanmacılık çağına değin tarihte yer almamıştır. Filhakika, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa ile onun devâmı şeklinde telâkki olunabilecek Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz-Yahudi medeniyetlerinden önceki kültür bağlamlarında dindışı (Fr profane) ile dünyevî (Fr séculaire) olaya yahut değere yer verilmemiştir. Böylelikle onlarda din ile dindışı ayrımını yapmak beyhûdedir.

Bütün bu bildirilenlerden ahlâkın, Tebliğden kaynaklandığını görüyoruz. Ancak, Tebliğin kendisinin 'akıl'da seçiklik kazanıncaya değin ahlâk da, örf ile âdet dediğimiz mevzî ve kısmî geçerliliği bulunan değerler şebekesi hâlinde müphem kalmıştır. Tektanrı fikrini bizlere açıkca bildiren 'Vahiy Tebliği'yle ahlâk varlığı olduğumuz bilinci bizlerde seçikleştirir.

8- İlahî Hitâbın İki Çeşidi

(1) Allah hitâbının iki çeşidi var: Onun doğrudan doğruya 'kişiden kişiye' tarzında 'ben'ine 'içeri'den seslenişi: 'Vicdân'; ve, tayîn ettiği belirli kişiler olan 'yalvaç' yahut 'peygamber'ler aracılığıyla dönem dönem 'kamu-âleme-hitâbı'. Bu so-nuncu dahî, Kur'ânın gelişine değin evre evre, kısım kısım olmuştur. Tarihte ki-

detmesi, yine örf ile âdet icâbı, müdhiş bir hakaret anlamına gelirdi. Ev sâhibi, kendisine edilmiş hakareti, misâfirini öldürmek sûretiyle temizleyebilirdi ancak. Kuzey kutup dairesinden fersâhlarca uzaklıkta, diyelim, aynı kişi, Anadolu'da bir köy evine misâfir oluversin. Kendisine ikrâm olunanlar arasında ev sâhibinin hanımını görmeyince, İnuitlerden kalma alışkanlık sonucunda, "yahu, bana sunduklarında bir eksiklik var; hani karın?!" diye soruverse, ne olurdu? Fenâ hâlde afallamış ev sâhibi kendini toparlar toparlamaz, kızılca kıyâmet kopar; gezginimiz de, yenir yutulur cinsten olmayan hakaretini canıyla kanyla öderdi.

20 Bkz: Mario Pei: "The Story of Language", 417.s..

Bantu: Beşerler, insanlar; tekil: *Muntu.Navajo*: Beşer, insan — bkz: Guido Gomez de Silva: "Breve Diccionario Etimológico de la Lengua Española", 102.s.

mi kişiler, Allahın 'kamu-âleme hitâbı'nın kendi devirlerine nasib olmuş kısmını aşan bir 'akıl-vidcân' seviyesinde bulunmuşlardır. Herakleitos'un, Eflâtun'un, Farabî ile Nietzsche'nin "fevkalbeşer", "üstüninsan" diye değerlendirdikleri işte bu kişilerdir. Onların, bilgelik, güzel sanat, zanaat, bilim, fen, siyâset ile askerlik gibi, değişik alanlarda çığır açan başarıları bulunabilir. Hiçbir sahada göz kamaştırıcı işler becermemiş de olabilirler. Kişiyi insan, öyleki" üstüninsan" kılan, asıl, onun 'gönül gözü ile kulağı'nı, Herakleitos'un deyişini tekrarlırsak, "Logos"a, demekki 'KelâmAllah'a alabildiğine açık tutmasıdır. Bu hâlin âşikâr deliliyse, o kişinin ödene gösterdiği sadâkattır: Ahde vefâ. Bunun da birinci şartı, şirk koşmamak; ikincisiyse, kul hakkını yememektir. İkisini bihakkın gerçekleştirenin özsaygısı ile özgüveni bulunur. Özgüveni ile özsaygısı taşıyan, iyi ve güzel insandır.

(2) Özgüven ile özsaygısı, insanın, dirim-beşer cephesinden tümüyle ayırılmasını sağlayan en önemli özelliklerdir. İnsanın, özgüven ile özsaygısını yitirmesi, Allahla bağının kesilmesi demektir. Dirim-beşer cephesi ve onun yönlendirici yöneticisi olan nefis, özgüven ile özsaygısını sarsmağa ve ikisinin dengesini bozmağa teşnedir. Özgüven ile özsaygısı, nefsin ayartıcılığı ile tehdidine süreklince marûz kalır. İmân, özgüven ile özsaygısının ana pâ-yândâsyken, dindışı yaşama, nefsin destekcisidir. Aralarındaki çetin mücâdeleye Büyük Cihât denir. Dindışının arkaladığı dirim-beşer yaşaması, bedene kolay, acısız ve rahat şartlar, kısacası haz sunarak nefsi kandırır. İşte bu hakikatın tam ifâdesi: "Dünya münkire cenettir..."(Hadis).

'Büyük cihât'da olmak 'sabretmek' ile 'direnme' demektir. Sabretme ile direnme, birbirlerini şart koşup tamamlarlar. Sabredip direnebilen 'mücâhit'tir. Hayatın tekmiil nefsânî çekiciliklerine makûl dereceler ile seviyelerde karşı koyup kimliğinin 'ipliğini pazara çıkarma'mış olan, sonuçta da Büyük Cihâtdan zaferle çıkana mükâfat, özüne duyacağı güven ile saygıdır. İlahî Hitâbın iki çeşidine mazhar olan kimse, hayatının her safhasında Büyük Cihâda hazırdır. Özüne güvenip saygı duyan, kimliğini bilen, yâni özbilinçli dik duran insandır. Böyle olanın, ruh güzelliği dış görünüşüne de yansır. Sözüünü ettiğimiz, sâdece orantılığa dayalı moda dergisine kapak resmi olabilecek içi boş 'mannequinvârî' 'alımlılık' olmayıp yine ruh duruluğuna sâhip birinin ancak idrâk ve takdir edebileceği bir güzelliştir. Kendisiyle karşılaşıp da kendisine bakana, kendisini seyre dalana böylesi, güzel insan, tanrısallığı çağırır. Bu, orantılılığın değil de, iyiliğin çağırıldığı manâ dolu sahih güzelliştir. İyiliğin doğurduğu güzellik ise, gelip geçiciliğin panzehridir.

9- Ölüm: Sınavın Sonu; Dirimsiz Hayata Diriliş

(1) Dünyaya vedâ etme ânı gelip çattığında, neler olur? Bu, her sahibi, sâlih seyyahın havsâlasını durmadan meşgûl eden sorudur. Muazzam keşif, ölüm diyârıyla ilgilidir. Ölüm, dünya bilgisinin kesinlikle sonlandığı ufuk çizgisidir. O kapıyı bize açan tek anahtar, 'imân'dır. Uzak yol gezgini, seyâhata çıkmadan önce, uzun süre zihince, bedence ve erzakca özenle hazırlanır. İşte dirimli-bedenli yaşama da, ölüm yolculuğuna hazırlık devresidir. Ancak, öteki yolculukların tersine, bu seyâhatin çıkış ânı çoğu kere bilinmez. Bu da, 'Rahmet' ile 'Adâlet'in şahikasıdır. Yalnız, adâlet, eşitlikci, eşitleyici değildir. Hazırlanmış olan ile olmayan, ölümü farklı karşılayacaklardır. "Yarın

ölecekmişcesine ibâdet...” eden, “hiç ölmeyecekmişcesine...” (Hadîs) çalışan-
dır. İkisi, birbirlerini tamamlayan ödevlerdir. ‘Yapıp ettiklerinin dünyevî kar-
şılığını beklemeden gördüğün iş, şartsız (kategorik) ödev gereğidir.’

‘Beklenti’ler hep dünyevî konulara kilitlenmişlerdir. Zirâ bilgimiz, dün-
yevî olaylarla sınırlıdır. Âhirete ilişkinse ancak ‘umut’ besleriz. Âhîret, tahli-
le kesinlikle tâbî tutulamayacağından, dünyevî karşılığı bulunmayan bir şey,
mantıkca karşılık değeri taşımaz. Karşılık değeri taşıyan dünyevî bir olay,
yalnızca tasvîr olunup açıklanabilir.

(2) Şart, dilek yahut buyruk ifâde eden her cümle, yalınkat bir dünyevî
olay olma niteliğini aşar. Onun, artık ahlâk çerçevesinde mütâlea olunması icâb
eder. Bu niteliğiyle ahlâk hükümleri, şart yahut dilek kiplerinde ifâdelerini bu-
lurlar. Yine, bu yönleriyle ahlâk hükümleri, ya doğrudan ya da telmih yoluyla be-
lirli bir ödev durumunu dile getirirler. Basit bir uyarıyı ele alalım: “Fırtına sıra-
sında ağac altına sığınılmamalıdır!” denildiğinde, sakınılması gereken bir eylem-
den bahs olunuyor. Yapılması yahut yapılmaması gereken bir eylemin buyruk ya-
hut da dilek tarzında bildirilmesi, ödevle ilişkin bir hükümdür. Hattâ, doğrudan
doğruya yapılması yahut yapılmaması gereken bir işden değil de, sâdece bir du-
rumun, bir hâlin bizde uyandırdığı duygu hâletinden bahsediyorsak dahi, dile
getirdiğimiz yine ahlâka, dolayısıyla da ödevle ilişkin bir hükümdür: “Şu zirveden
seyredildiğinde aşağılarda uzanıp giden ormanın yeşilliği ile onun ötesindeki de-
nizin mâvîliği enfes bir uyum içerisinde görünüyor” denildiğinde, bildirilen, ilk el-
de, bir bedîi (esthétique) ifâde olmakla birlikte, aslında, derin bir saygı dile geti-
rilmiş, böylelikle de ahlâka dair bir şey anlatılmış olunuyor. Şu hâlde, güzellik
duygusunun ifâdesi demek olan bedia, esasında, ahlâkın bir vechesi olmaktan
özge bir değer taşımaz. Bedianın temel değeri ‘güzellik’ ile ahlâkinkisi olan ‘iyilik’
bir bütünlüğün, bütüncül değerini iki cephesidir. Bu temel değeri sevip saymak
ise, insana kutsal bir ödevdir. Ancak, ‘kutsallığın varolmadığı bir ortamda ‘iyi-
lik-güzellik’ten, sonuçta, ‘ahlâk’tan da tutarlıca bahs olunamaz artık.

(3) ‘Din’, ‘kutsallığın, demekki saygının, ve nihâyet, ‘ahlâk’ın fişkırdığı pı-
nardır. ‘Din’ duygusundan yoksun kişinin, doğa ile insan karşısında temellenmiş
saygısı ile sevgisi olamaz. Çünkü onun, duygulanmaları ile düşünceleri, asli pı-
nardan beslenmiyorlar. Böyle birinin duyuları vardır; o, duyar; ama duygulan-
maz. Duyarak ‘beşeri varoluşum’un farkına varınız; buna karşılık, ‘beşeri-varo-
luşum-farkına-varmanın sırrı’na inemeyiz. ‘Beşeri-varoluşumun-farkına-va-
ran-varolma-safhası’, ‘ben’i teşkil eder. ‘Beşeri-varoluşumun-farkına-varma-
nın-sırrına-uzanabilme aşaması’, ‘ben’i ‘ben-aşkın-ben’ durumuna taşır. O,
‘ben’imin sâhibi, efendisi ‘ben’in aşamasıdır. ‘Dirim-beşer-ben’in ‘ben-farkında-
lığı’, ‘ben-bilinci’ni, başka bir anlatıyla, ‘benliğin’ oluşturur. Oysa, ‘dirim-beşer-in-
san-ben’in ‘ben-bilinci’, yeni bir âlemin kapısını açar: ‘Özbilinç’, diğer bir ifâdeyle,
‘benimlik’. Burada artık ‘Ruhun beni’, alt basamaklarda duran ‘nefsin be-
ni’nin efendisi olduğundan, birincisi, ikinciye yönlendirip yönetir.

10- ‘Ben’ – ‘Benim’ Karşılığ

‘Ben’in, kendi ‘dirim-beşer-varoluş’unun üstüne katlanarak onu anlam-
landırması sonucunda oluşan ‘benimlik’ bir ‘varolma-durumu’dur. Onun al-
tında yer alan ‘benlik’ de şu hâlde, ‘beden-nefs-kendim’in, ‘kendisinin-farkı-

na varmışlığı'dır. 'Beden-nefs-kendimin-kendisine-varmam', bilinçlenme basamaklanmasına eşiktir. 'Önbilinç'tir. Asıl açık bilinç, 'ben'den 'benim'e geçişle ve nihâyet, 'benim'in inşâasıyla belirir. İnşâ, ömür boyu sürdüğünden, bilinçlenme git gide keskinleşir. 'Ben', 'ben'i bildiği ölçüde, 'benim'leşir. 'Benim'leşildiği oranda da, 'bilinç'ten 'özbilinç'e geçilir. Aslında, 'benim'in 'inşâ'sı ile 'özbilinçlenme', iç içe yürüyen süreçlerdir.

Dış şartların basıncı ile 'beden-nefs' ikiliğinin, karşılık, yâni, mükâfât beklemek doğrultusundaki ayartıcı etkilerine, akıl-vidân cephesinin "yapmalıyım!" 'özden-buyruğu' yoluyla karşı çıkışı sonucunda, 'ben-insanım-sı'dan 'benim-kâmil-insan'a geçiş gerçekleşir.

'Akıl-vidân-içten-içliliği', kendisini sonuçta 'benim'i inşâ ederek duyurur. 'Benimlik', 'benliği'nin tersine, hiç olmuş bitmişlik merhâlesine ulaşır orada kaskatı kesilmez. Sürekli kemâle erme iştiyâkı ve irâdesiyle tekâmül hâlinindedir. Tekâmül etmek de kudretlenmek demektir. 'Kendi'ni 'bilen' 'ben' 'bilinçli'dir. 'Kendini-bilen-ben', 'kendi-dışında-kalanlar'ı da 'tanıyabilir': 'Bilgili'dir. 'Kendi-benini-bilmek'le ise, 'benim'lik ortaya çıkar. 'Özbilinçli-benim', 'bilinç'in de 'bilgi'nin de mâlikidir. O, kudreti tam olandır. İşte, tam da bu hususta eski Çinin yüce bilgelerinden ve Tao öğretisinin müellifi Lao Çe, "Tao te King" adlı eserinde 'bilgelik'in esasını teşkil eden 'özbilinç' demek olan 'kendini bilmeği', öteki 'bilme' bağlamlarından şöyle ayırdetmiştir:

"Kendini Bilmek
Başkalarını bilen bilgilidir;
Kendini bilense, bilgedir.
Başkalarına hâkim olan kaba kuvvete mâliktir;
Kendini fethedense, kudretlidir.
Kanâatkâr olan zengindir;
Kararlı olansa, güçlü gâyenin takipçisidir.
Özünü yitirmeyen ölümlü değildir;
Ölse de, artık, ölümsüzlüğe ermiştir".

"Sert ile Yumuşak
Nahiftir kişi doğarken,
Ne de kartdır ölürken.
Narindir, oysa, cisimler ile bitkiler yaşarlarken.
Öldükte kururlar.

Ölüm öyleyse, sertlik ile soğukluğun yoldaşdır;
Dirilik ise, yumuşaklık ile inceliğin arkadaşıdır.

Bir ordu, dik başlı ve katıysa, savaşı yitirir.
Ağaç, kurumuşsa, ergeç kesilir.
İri ve gösterişli olan yerin dibine aittir;
İnce olanın yeriye baş üstündedir".²¹

"Dönüş Yolu
Eyleyen, bozar;

21 Lao Çe: "Tao te King", I.kitap, XXXIII.bölü, 74.&75.satırlar, 92.s.

Elindekine sıkı sıkıya yapışan, kaybeder.
 Öyleyse: Bilge, arzulamamağı arzular;
 Güç belâ edinilen mal mülke kayıtsız kalır.
 Öğrenme meği öğrenir.
 Öncekilerin kattettikleri yola dönmeğe bakar.
 Olup bitenleri böylece seyre dalar; ve onları tekrarlamaktan kaçınır.”²²

‘Yaşanan’, ‘geçmiş’tedir. Bu bakımdan bildiklerimiz yaşanmışlıklarda saklıdır. Bilgiyi sayıyorsak, geçmişe saygı göstermeliyiz. Yaşanmışlıkların sindirilip içleştirilmeleriyle ortaya çıkan ‘hayat’dır. Yaşanmışlıkların silinmesi, yaşamak edimini ortadan kaldırır. Yaşamak edimiye, ‘şimdi’dedir. Şu durumda, ‘geçmiş’ yoksa, ‘şimdi’ de olamaz. Şimdi ortaya çıkmıyorsa, gelecek de belirmez. ‘Şimdi’, demekki ‘geçmiş’in uzantısıdır. ‘Gelecek’ ise, yaşanmışlıkların, yaşanmamışlıklara yansıtılmasıdır. Yaşadıklarının farkında olmayan, neyi nasıl yaşayacağını da kestiremez. Yaşadıklarını iyice sindirip içleştirmiş kişinin ‘özbilinc’i bulunur. ‘Özbilinc’i tam olan ‘bilge’dir.

İmdi, Kung Fu Çe de, ‘bilge’yi yukarıda çizmeğe çalıştığımız çerçevede bize şöyle tarif etmiştir:

“Bilge, şu dört zaaftan tamamıyla masûn olan kişidir: İzzetinefs, peşin hüküm, inat ile bencillik.

İlgi ve sevgiyle yaklaşan bilge, kasıtsız ağırbaşlılığı ve efendi hâliyle karşısındakinde kendiliğinden saygı uyandırmıştır. Hâl ve hareketlerinde ne kadar da ince ve inandırıcı olmuştur! Öylesine cana yakın ve güven vericiydi ki! Hoş mizâçlı ve sevimliydi...

Bilge alçakgönüllülükle konuşur: ‘Yalnızca eskilerin yazıp çizdiklerini yorumlayıp şerh ediyorum; buna karşılık kendim eser vermiyorum. Eskilere güvenip onları seviyorum. İlim yapma kâbiliyetiyle donanmış olarak doğmamışım. Eskileri sevip sayan, böylelikle de onların bilgilerini edinmek için didi-nip duran biriyim.’

Taşkınca davranmak, olağanüstü işlerde bulunmak, insanın yapısına aykırıdır. İleriki çağlarda insanları kendime hayran bırakmak ve mürit kılmak amacıyla harikalar yaratmak, işte bunu ben yapamam.

Ey tilmizlerim, sizlerden sakladığım öğretilerin bulunduğunu mu sanıyorsunuz? Hayır, sizlerden gizli tuttuğum öğretiler yoktur.”²³

Konfüçyus’un bilge tarifi, haddizâtında, beşerî ‘benliğ’inden kurtulup edepli, mütedeyyin ‘benimlili’ğe kulac atan insana, gerçek, sâhici ahlâklı insana ilişkindir. Konfüçyus, işte bu insan görüşü ve anlayışıyla toplumunu iki bin beş yüz yıldır etkileyip belirlemiştir. O, nihâyet, bu vasfıyla, artık, bir bilgeden öte, Lao Çe’nin yanı sıra, Çin toplumuna peygâMBER olma mesâbesindedir.

22 Lao Çe: “*Tao te King*”, alıntı, Ralf Moritz’in “*die Philosophie im alten China*” başlıklı eseri-
 rindendir, 109.s.

23 “*The Sayings of Confucius*” dan derlenmiştir;
 ayrıca: bkz: Alfred Fouillé: “*Extraits des Grands Philosophes*”, 13.&14.syflr.

11- Ahlâkın Temeli: Ödev; ve Ödevin Hülâsası: "Yapmalıyım!" Özden-Buyruğu

'Benim-kişisi', 'dirim-beşer-ben-varolanlığı'nı aşarak "yapmalıyım!" ödev düstûrunda —'özden-buyruğu'nda— kendisini 'ahlâk-varlığı' olarak bulur. 'Ahlâk-varlığı-benim-kişisi', öyle olmanın özsaygısı ve özgüveniyle perçinlenmiş ve çelikleşmiş bir kimliğin mâlikidir. "Yapmalıyım!" düstûru, hudutları açık seçikçe çizilmiş bir anlam bağlamına sâhiptir. Bu anlam bağlamı dışında kalan ne varsa, "yapmamalıyım!" diyârı'ndandır.' "Yapmamalıyım!" diyârı', 'yabaneller'dir. Öyleyse "yapmalıyım!" düstûru uyarınca duyan, düşünüp eyleyen 'öz'ünü bilerek, 'o'nun hakkını tanıyarak yaşayan 'ben', 'benim'in 'yurd'undadır. 'Öz'ünü bilerek, 'o'nun hakkını tanıyarak yaşayan 'yurd'unda bulunma'yıp 'yabaneller'de ömür tüketen 'dirim-beşer-nefs-ben-varolanı'dır. 'Yabaneller'de ömür tüketen, 'öz'üne 'yabancılaşmış' 'nefsi-ben-beşer'dir.

12- Ahlâkı Uygulama gücü: İrâde

İçerisinde bulunduğu şartlar yüzünden, 'öz'ünü bilmeğe yönelik donanımların varolduğundan habersiz 'nefsi-ben-beşer' 'dramatik' bir varolandır. 'Öz'ünü bilmeğe yönelik donanımların varolduğundan haberli olmasına rağmen, 'nefsi-ben-beşer' evresini aşıp 'ruhî-benim-insan' aşamasına yükselmeği reddeden, 'kalbi mühürlü' bir kimsedir; böyle biriye, 'insanlaşma umudu'na gönlünü kapalı tuttuğundan, 'trajik' bir varolandır.

'Ruhî-benim-insan' aşamasına yükselme, 'özbilinc'i olan insanın isteğidir. Herakleitos'un 'Logos', Sokrates'in ise 'Daimon' dedikleri, bizim de burada 'akl'ın 'uyarıcı' ve 'öğütleyici sesi' şeklinde tavsif ettiğimiz 'vicdân' doğrultusunda tercihte bulunup karar verme isteği, 'irâde'dir. Şu durumda vicdâna kulak kabartarak düşünme etkinliği, özbilinci verir. Özbilinçli kişinin, düşündüklerini söz ile fiile intikâl ettirmesiyle eylem ortaya çıkar. Bahis konusu intikâli başlatma ile yürütme gücüne, işte, irâde diyoruz. 'İrâde'nin başlangıç safhasını "yapmalıyım!" 'özden-buyruğu' teşkil eder. 'İlahî yasa'nın, 'benim' diline tercümesi, aklın sesi, yâni 'vicdân'dır. 'Özbilincim'in, 'vicdânım' doğrultusunda eylemek isteğini beslemesine de, 'niyet' diyoruz. O hâlde, 'İlahî yasa'nın 'benim'deki bilgisi —'irfân'— 'özbilincim'i oluşturur.

13- Ahlâkın 'Benim'deki Aslı Esâsı: Niyet

Belli bir eylemin 'özbilincim'de tebârüz etmiş düşüncenin aslı esâsı, 'niyetim'dir. 'İrâde', öyleyse, hem 'eylemim'i boşandırma isteği demek olan 'niyetim'i hem de yürütülüşünü kapsar. Demekki "özü ile sözü bir" dediğimizde, kasdettiğimiz, 'niyet' ile 'eylem'in uyuşmasında vuzuha kavuşan 'irâde tutarlılığı'dır. "Eylemler, niyetlere göre değerlendirilirler" Hadisinin manâsı da zaten budur. Niyet ile eylem tutmazlığı, sonuçta, irâde tutarsızlığına götürür.

Belli bir düşüncenin, eyleme dönüştürülmesi isteğine 'niyet' demiştik. O, nihâyet, 'dışım'daki gözlerle ve bakışlara kapalıdır. 'Niyetim', 'mutlak mahremim'imdir. Onu oluşturmak, ondan 'eylemim'i türetip 'niyetim' ile 'eylemim'i uyuşturup uyuşturmamak, tamamıyla 'benim'e kalmıştır. Bu da 'Hürlük' de-

mektir. "Yapmalıyım!" 'niyetim'i 'özden-buyruk' şeklinde duyumlayıp 'eylem'e dönüştürüyorsam 'ben' hürdür. 'Hür' olan 'ben' ise, artık, 'benim'dir. 'Ahlâk', 'İlahî yasa'ya uygun "yapmalıyım!" 'özden-buyruğu' yönünde niyetlenip eyleyen 'benim'in düşünüş ile davranış tümlüğünün ifâdesidir. "Yapmalıyım!" düsturu, 'şartsız özden-buyruk' tarafından izhâr edilmiş değil de, bir şartlı ve özden gelmeyen buyruğun ifâdesiyse, o takdirde 'ahlâki' addolunamaz. 'Hukuk'a ilişkin olabilir. Ama hukuka, dolayısıyla da kanuna uygun olan, ahlâki olmayabilir de. Toplumsal örfün gerektirdiği ile ahlâkinkisi her vakit çakışmayabilir. 'Özden hür' olan 'ahlâk kişisi', demekki 'ruhî-benim-insanı' evvelemede ahlâkın, yâni vicdânının icâplarını her şeyin üstünde tutar. Vicdân kişiliğimden kaynaklanan ahlâk, beni evrenselliğe taşır, insanşumûl kılar.

14- Ahlâkın 'Benim'in Dışındaki Tezâhürü: Hukuk

Allah Buyrukları, yâni Tebliğ ile vicdân doğrultusunda, evvelemede sebatla niyetlenmek, bilâhare, duygulanıp tutarlıca düşünmek, kararlılıkla davranıp eylemek yoluyla ahlâkın oluşturulduğunu söylemiştik. Ahlâk zemine basıp ona uygun bağlamlarda yaşayan kişilerin 'dokuduk'ları biçimselleştirilmiş (Fr formalisé) insanlararası ilişkiler ağına da hukuk diyoruz. Ahlâk esâslı hukukta, kişi, baştan, hür (özden-karar-verebilirlik)-vefâh²⁴-haysiyetlidir; demekki haksızlık ile zulme tahammülsüzdür: Başkaldıran insan.

Oldum olası, özellikle de günümüzde, ziyâdesiyle sıkıntısı çekilen, en kıt, dolayısıyla da, zor bulunan servet, ahlâklı (Kâmil) insan olduğundan, sâdece hür - vefâli - haysiyetli üçlülüğünü hâiz kişiler dikkate alınarak, hukukun inşâsı, tarihte pek az döneme nasib olmuştur. Tebliğden uzaklaştığı oranda, bir toplumun insanlararası ilişkiler ağı, hukuktan örf'e kayar. Tebliğe yaslanmayan, ama tümüyle biçimselleştirilmiş düşünmenin ürünü kodlanmış sistem tarzında inşâ olunmuş bir hukuk düzeni daha vardır: 'Laik hukuk'.

Laik olan, doğrudan doğruya Vahiy Dinine dayanmamakla birlikte, yine de ondan dolayı biçimde etkilenmiş örfi hukuktan da sayılmaz. Meselâ, önceki çağların Asurunda, Ege havzasında, Çininde, İnanında, Türklerinde, Aztekleri ile İnkalarında, Hintlileri ile Romalılarında bu çeşit hukuklar hükümlerini icrâ etmişlerdir. Onaltıncı yüzyıldan itibaren Yeniçağ dindışı Avrupa medeniyetinde boy gösterip de şahikasına İhtilâlikebirde ulaşan 'Laik hukuk', bililtizâm Tebliğ'e sırt çevirmiş olması sebebiyle, 'örfi' olandan ayırddedilmelidir.

Örfi ile Laik hukuklarda, düstürlara, yâni kodlanmış kurallara riâyet etmek, kanunî davranıştır. Buna karşılık, Tebliğden esinlenerek vicdândan neşet eden özden-buyruğa itaat, yaşayışımızı meşru kılar. Demekki kanunilik (Fr légalité), örfi ile laik hukuklar; hâlbuki, meşruluk (Fr légitimité), ahlâk için söz konusudurlar. 'Benim' adâlet duygumda kendisini izhâr eden ahlâktır. Özge bir anlatışla: Adâlet, 'benim'de ahlâk şeklinde ifâdesini bulur. Ahlâk kişisi, kendisine de başkalarına da âdildir. Niye? Çünkü gönlünü şu ulu Âyetle eğitmiş, hayatını onunla anlamlandırmıştır:

"Çetelesi (Kitabı) çıkarılıp önüne koyulacak tüm yapıp ettiklerinin.

Günâhkârları dehşete kapılarak göreceksin.

Kendilerine isnâd olunanlardan

'Ah! ne de yazık etmişiz!' ya, diyecekler.

'Büyük küçük, ne ettikse, hiçbir şey atlanmamış;

Bu, ne biçim bir Çeteledir ki,

Her bir şey geçirilmiş kayda!

Ne etmişlerse, buluvoreceklerdir önlerinde:

Zulmetmez Rabbin kimseye"

—: her bir kişi payına düşeni eksiksizce ödeyecek ("ve lâ yazullimu Rabbike": Kehf, 18/ 49).

Ahlâk kişisi, Tanrı yasasını bir taraftan içerisinde yaşadığı kültür aracılığıyla Tebliğden öğrenirken, öbür yandan da vicdânından 'iştir'. Öğrenip işittiği 'Tanrı yasası'nı uygulamak üzere, duyulduğu güçlü, hasbî, samimî bir istektir. Tabii, tersine, yâni 'Tanrı yasası'nı uygulamamak doğrultusunda da irâde gösterebilir. Birincisi 'meşru'yken, ikinci tür irâde, 'gayrimeşru'dur. Meşru olan birincisini duyumlayıp uygulayan ahlâk kişisinin 'benim'i, diğer ahlâk kişilerinin 'benim'leriyle ortak paydada buluşur: Toplum bağlamı ile yurt düzleminde. Birincisine İslâm ıstılâhında 'ümme't' denirken, ikincisine 'Dârulİslâm' adı verilmiştir. Ortak payda nedir? 'Temel yasa'dır. 'O'nu sâdece 'benim' ve başka insanlara değil, ama yaratılmışların tümüne uygulamak 'ödevim'dir. Böylelikle ahlâk, insan teki ve toplumu için olduğu kadar dünya ile doğaya da şâmilidir: "Davranışının temel yasası, irâdenle genel doğa yasası olacakmışçasına davran!"²⁵ 'Benim'de tesbit ve tayin olunan, 'temel özelliği gereği öznel olması icâb ederken, doğayı dahî kavrayacak raddede şumullü olması, bizleri aykırılığa (Fr&İng paradox) götürüyor mu? Düz biçimsel mantık açısından 'evet', götürüyor. Ancak, düz biçimsel mantık nefsi (Fr psychique) 'ben'le sınırlı olup onun ötesine 'benim'e şâmil değildir artık.

15- Transsendental – Transsendent

'Benim', nefsi-mantıkî (Fr psycho-logique) yasalılığı aşkındır. 'Benim'de 'Aşkınlığın (GeçL transcendentia) insana doğrudan izhârı demek olan Tebliğin vazettiği 'Temel yasa' içleştirilmiştir. Böylece 'Tanrı duygusu', demekki vicdân 'benim'e artık 'içkin'dir (GeçL immanens): 'Hulûl.

'Transsendens' (Transcendentia: 'Aşkınlık'), iki kısım hâlinde mütâlea olunabilir: 'Transsendent' ile 'Transsendental'. Birincisi, Allahın Zâtına delâlet eden Lâhût âlemini dile getirir. Bu, 'ilm'e dahî kapalıdır. 'Velî'nin dışındakine geçit vermeyen saha bilinmezlik alanı 'imân'ı şart koşar. İkincisiyse, 'imân'a götüren yol yordamdır, neşedir; nihâyet 'zihin' değil de, 'gönül bilgisi'dir: 'İrfân'. Transsendental, düşünülebilir ve düşünülemez tüm kuvvetler ile imkânları taşıyan ve bunları istedikçe, başka bir deyişle 'irâde' buyurduca fiile dönüştürebilen transsendentin, demekki Mutlak Kudretin, 'benim'e ihsân ettiği yasalılıktır.

'Benim', aslında esâsında, 'kendimdenlik'tir;²⁶ yâni 'varlığ'ımın ta kendi-

25 Immanuel Kant: "Grundlegung zur Metaphysik der Sitten", 56.s (4: 421/89).

26 L ea ipsa causa belli fuit.

si; parçalanmaz, bölünemez 'ben'; demekki Mutlak Biri (Ar el-Ahd) andıran varlık. 'Mutlak Bir'in orunuysa, 'Lâhût' (el-İlah) âlemidir. Eflâtun, Onu, Birin, Bir olması, şeklinde tavsif etmiştir.

'Benim', pek zorlu bir mevkide bulunur: Nefsi 'ben'iyile varolanlar, demekki 'Nâsût' dünyada yer alırken, ruh-akıl cihetiyle de 'benim-insanı', 'Melekût' —melekeler— ile 'Ceberût' —imkânlar— âlemleri üzerinden 'Hâhût' (Hû = o) ve dahî 'Lâhût'a dek uzanabilir: Allahın tecellisini, Hz Muhammed'in 'Mirac'da, Hz Musa'nın ise, çalının yanmasında görmesi gibi.

'Benim'in, biçimselleştirilmiş mantık arkalı 'akıl-zihin' çabasıyla 'Nâsût' dünyasında kurduğu insicâmlı 'bilgi'ler bütünlüğüne²⁷ 'bilim' demiştik. 'Nâsût'u aştıran 'akıl-gönül' yoluysa (tarik), 'ilim' tümlüğü (Fr entièreset) 'benim'i 'irfân'a (Fr gnose) erdirir. 'İrfân'a ulaşan da, nitekim, 'ârif'tir, 'ermiş kişi'dir. İkisini iliştiyense, felsefenin salt akıl işlemi metafizik ve kullanılır akıl işleyişi demek olan ahlâk sahalarıdır.

Varolanlar dünyasının bilim, zanaat, sanat, savaş alanlarında üstün kabiliyet ile beceri örneklerini sergileyenler, dâhilerdir. Ancak, dâhînin, ahlâkca iyisi de kötüsü de olabilir. 'Bilim' ile 'irfân' bütünlüğü 'ilm'i ortaya çıkarır. 'İlim sâhibi', 'âlim'dir. Onun da en üst seviyesine, demekki 'gerçekliği' aşırıp 'Hakikat'ın sırlarına erebilmiş olan, 'hakim'dir.²⁸ O, elbette yanlışlık yapabilir; ama özden, yâni niyetce iyidir, demekki hayırdadır, hayırlıdır. Tarihin yüzünü ağartmış, insanlığın yüzü akı olmuş, doğunun, batının, güney ile kuzeyin çığır açıcı, kalburüstü bilgeleri, bilginleri, hekimleri, hâkimleri, bestecileri, şairleri, heykeltıraşları, ressamaları, mühendisleri ile mimarları, devlet ile siyâset adamları, din ile toplum önderleri hep 'hayırlılar' makûlesinden ad-dolunmalıdırlar. Nihâyet, 'Hakikat'ın 'Lâhût' 'perde'sini aralayabilmiş olan ise, Allah dostu manâsında 'Velî'dir. Allahın insanlara Tebliğini bildirmekle yükümlü 'Velî'lere 'Nebî' yahut 'Resul' —Farscada 'PeygâMBER'; Türkcede 'Yalvaç'— denir.

Velî, 'benim'inin tam mâlikidir; 'benim'inin mâhiyetine (L ens) erişmiştir. Kendi 'benim'inin mâhiyetinde Allahınkisini dahî temâşâ (L meditatio) edebilir: "Rabblersini sabah akşam anarak Onun vechesini arzulayanlarla birlikte nefsinı sabrettirir..." (Kehf, 18/28).

Bu Âyeti Abdullah Yusuf Ali şöyle tefsir etmiştir: "Sabah, öğle, akşam gönülden Ona yönelip Onun Zâtını (Hâhût), İnâyet ile Yakınlığını dünya nimetlerine tercih edenler Allahın salih kullarıdır. Âyette geçen 'Veche'²⁹ yahut 'Çehre', Kişiliği yahut Zâtı temsil eder"(tefsir sayısı: 2369).

27 Fr totalité, le tout.

28 "Âriflerden biri hikmeti şöyle vasıflandırmıştır: Nûr onun cevheridir, Hakk gâyesidir, ilhâm rehberidir, kalb durağıdır, akıl onu kabul eder, onu ilhâm eden Allattır, dışavuran da lisândır ..." *Kâtip Çelebi*: "Dürrümünüşîre ve Gururümünüşîre" (101a), Orhan Şaik Gökyay'ın "Kâtip Çelebi" den Seçmeler"inden, 148.s.

29 Veche, Arapçada anlamca kuşatıcı bir sözdür. 'Zât' şeklinde tercüme olunabilip ayrıca şu anlamlara da gelir: (1) Lafızca 'yüz', 'çehre', 'veche'; (2) mecâzca, 'hatır' (bkz: 92/20); (3) şan, şeref, (Allah) huzur(un)da bulunma (bkz: 4/72); (4) sebep, 'yüzü suyu hürmetlerine' (bkz: 76/8); (5) ilk elde, başlangıçta (bkz: 3/71); (6) tabiat, derûn, öz, zât (bkz: 5/111, 27/88,

16- Aşkın Mutlak Kudretin Tebliği: Temel Yasa

Ödevlerini, 'Temel Yasa'ya uygun uygun tarzda ifâ ederek yaşayan ahlâk kişisinin ömrü cismânîlik ile nefsânîliğe karşı mücâdeleyle geçer. Bahse konu mücâdele çeşidinin, 'Büyük Cihâd' olduğundan daha önce söz etmiştik. Şu durumda, ahlâk kişisi, aslında, 'mücâhit'tir. Bu, bilinci tam olan, tümüyle uyanık kişidir. Nitekim bahsi geçen hâlin en seçik timsâlini Hz Ali'nin (598 – 661) başından geçmiş şu olayda görüyoruz: Nakledilene bakılırsa, yere yı-kıp öldürmek üzere olduğu hasmı, Hz Ali'nin yüzüne tükürünce, o da, adamın yakasını bırakarak onu salıvermiş. Adam da, ölümden kurtulmanın sevinciyle ve tabîi ki hayretle, canını niye bağışlamış olduğunu Hz Ali'ye sorar. Hz Ali de, müşrikle döğüşürken, Hakk yolunda, İslâm davası uğruna savaştığını, fakat tükürüğü yiyince, işin renginin değişmiş, 'davâ'nın yerini, artık nefsânîliğin, benliğin almış olabileceği kaygısına kapıldığını söyler.

Ahlâk kişisi, işinin yahut mücâdelesinin hangi safhasında bulunursa bulunsun, ödevinin mâhiyeti ile gâyesini bir ân bile hatırandan çıkarmaz. Buysa dipdiri bir bilinç hâlini şart koşar. Serhoşluk ile serkeşlik, dipdiri bilinç hâlinin can düşmanıdır. İşte bundan dolayı, 'insanikâmileştirme' yönündeki eğitimi öngören *Mistiqualiğ*in esâs vurguladığı husus, bilinci bileme temrinleridir.

Lao Çe, ölüm döşegindedir. Mürşitlerini son bir defa daha görüp mübârek elini öpmek maksadıyla müritler, koca ülkenin dört bir yanından dergâha akın ederler. Uzaklardan bitkin hâlde mürşidine vaktinde kavuşmuş olmanın sevincini yaşayan garibânın biri, mutâdivechile pâbuclarını dergâhın eşiginde sağa sola savurup içeri dalıverir. Mürşidinin yanına varıp elini öper. Başını şöylece kaldırmağa dahî mecâli kalmamış Lao Çe ise, müridine, "Dergâha girerken pâbuclarını nereye, nasıl koydun" diye sormaz mı? Kan ter içerisinde kalan müridin küçük çekik gözleri faltaşı gibi açılır; "pâbuclarım mı?! Ustam, Mürşidim, iki gözümün nuru! Sen, ölüm döşegine uzanmışken; ben zavallı da, o mübârek elini öpebilmekçin, nice *li* (fersah)³⁰ yol tepe tepe yüce huzuruna varmışken, şimdi pâbuclarımın esâmesi mi okunur?!" diye söylenince, ulu Bilge, "ah! olmamışsın, olamamışsın; diğkatin hâlâ dağınık; bilincin de, tabîi ki, zayıf kalmış; işe yeni baştan koyulman gerekecek!"³¹ diyerek eski tilmizini uyandır.

Bilinçlenme, ağır, meşâkatlı eğitimi gerektirir. Kolaylıklar, bedeni ve onun yöneticisi yönlendiricisi olan nefsi rahatlatır. Beden ile nefsin rahatlatılması, kişiyi, ruhca, gevşetir. Bundan dolayı ruhu dayanıklı kılmak, bedeni kavileştirmekten geçer. Zorlu, hattâ acıklı tecrübeler, sezgi melekesini bilerek duyguca insanı derinleştirirler. Acıda, yitirilmiş değere duyulan ka-

55/27).

Ben, burada (6)daki anlamını alıyorum. 'Yüz', kişinin tüm derûnunu yahut kişiliğini ele verir"(tefsîr sayısı: 114). Nitekim, Bakara Sûresinin 115.Âyetinde *Abdullah Yusuf Ali*'nin az önceki iddiasının teyidini buluyoruz: "Doğu da Batu da *Allah*ındır. Ne tarafa dönerseniz dönünüz, hep *Allah* yüzünü göreceksiniz..."

30 *Li*. Çin medeniyetinin etki sahasında kalan Doğu Asyada uzunluk ölçü birimiydi. Metre sisteminde 500m.ye tekâbül eder bkz: L.N. *Gumilyev*: "*Eski Türkler*", 115.s.da dipnot.

vuşulamaz hasretin sırrı yatar. Manevileştiği ölçüde o yitik değere duyulan hasret de katmerlenir. Hasret duygusunun kendisi de manevileştiği oranda yalınkat istekten talebe, talepten arzuya, arzudan iptilâya, hırs ile ihtirâsa, ihtirâstan tutkuya, tutkudan sevgiye ve nihâyet aşka değin uzanır gider.

Çağdaş medeniyette iğfâl olunmuş değerlerin başında 'sevgi' gelmektedir. En zor ulaşılabilmir üstün manevî değerler olan 'sevgi' ile 'aşk', sermâ-yeci şehvet tâcirlerinin ayağa düşürdükleri metâadır artık.

17- Hayatın Manâsı Iztırâptadır

"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler dahî yüklemel.." (Bakara, 2/286).

Yirminci yüzyıl felsefesinin başını çekmiş simâlarından Miguel de Unamuno (1864 – 1936), dünyada ve hayatta en acıklı, onun kendi deyişiyile, "trajik" şeyin, aşk olduğunu söylüyor. "Bütün öteki aşk nevelerini tevliid eden cinsî menşeli olandır. Onun sâyesinde kendimizi süreklileştirmeye bakarız. Ancak ölüm yoluyla kendimizi yeryüzünde sürekli kılar, hayatımızı başkası-ninkisine katarız."³²

Canlıların örgütlenişlerindeki karmaşıklaşma seviyesi, fert nefsinin kendini bilme derecesiyle orantılıdır.³³ Canlının bireyliliği, ölüm karşısındaki durumuyla doğrudan doğruya ilgilidir. Cinsî münâsebetle üremeyerek çoğaldıklarından, doğumları ile ölümleri açık seçik olmayan canlıların, bireylilikleri de müphemdir. Sinir sisteminin yerini tutacak bir işleyişin dahî en alt basamaklarında duran bu canlıların, bölünerek çoğalmaları sırasında ebeveyn – yavru ayırım çizgisi³⁴ silikleşip silinir. Sonuçta, cansızlar dünyasındaki mekanik sürece benzer biri, kendisini tekhücreli canlılar alanında dahî gösterir. Bireyleşme belirginleştikçe, korunma özelliği de artar. Korunmanın son sınırı, fizyoloji işleyişinin toptan çözülüşü ile dumûra uğramasının, yâni ölümün önüne geçmektir. Beşere değin bütün canlılarda görülen, ölümle sonlanacak tehlikelerden sakınıp kaçınmanın, içgüdülerden doğan bir duyuş olduğu vakıasıdır. Yalnızca beşerde, ölüm, kavram bilgisidir Bundan dolayı beşer, trajik bir varlıktır. İmânla cihâzlandıkça beşer, o, ne menem bir şey olduğunu bilmediğimiz yokluğu aşmağı umabilir. İmân ederek uman insan, trajik varlık olmaktan kurtulur.

Kurtuluşun ilk merhâlesi, cinsî bağlamda sevişme yollu üreyerek hem kendi bireyliliğini hem de türün varlığını sürdürmektir. Bu, aynı zamanda

31 Lao Çe'ye atfolunup da burada sunduğumuz meselleri "The Texts of Taoism" başlıklı eserden alıntulayıp derledik.

32 Miguel de Unamuno: "Sentimiento Tragico de la Vida", 104.&105. syflr.

33 "Her yeni örgütlenme çeşidinde, sinir sistemi karmaşıklaşip nefsilik (Fr psychisme) artar... Sinir sistemi ile nefsilğin artma derecesi, büyük-çaplı-evrimin (Fr macro-évolution) esâsını teşkil ederler. Özgülleşmeye (Fr spécialisation) ağırlık tanıyan ufak-boyutlu-evrim (micro-évolution) gerileyici (Fr régressif) olmasına karşılık, büyük-çaplı olan ilerileyicidir (Fr progressif)" Jacques Ruffié: "De la Biologie et la Culture", I.cilt, 32&33. syflr.

34 Fr ligne de démarcation.

müteâkip merhâlelerin de hazırlayıcısıdır. Sevişme, kadın – erkek arasında vukûu bulup insan ilişkilerinin en esâslısıdır. Akıl–gönül birlikteliğinin mebdesidir. Edep dairesinde sevişen kadın – erkek olayından kaynaklanan anne – ata – çoluk çocuk üçlüsünün esası 'sevişme', semeresiyse 'aile'dir. 'Sevişme' ile 'aile', 'yurt' mefhumunun menbaidirler. Aşkın, iffetin, sadâkatın, dayanışmanın, meşrû müdâfaanın, inanmanın, güvenmenin, ümid etme ile ödev duygusunun fişkırdıkları pınardırlar. Böylece ahlâkın ilk çıktığı mahaldirler.

Somutca duyumlanan bir ilişki olan sevişme, acı tatlı yaşantıların birbir dönemeçli yollarından soyutlana soyutlana sevgiye dönüşür. 'Sevgi' de, Allah – 'benimli-insan' arasındaki 'aşk' bağıntısının zemini. İmdi, aşk, ebedî varlığın teminatı; demekki 'yokolma'nın da panzehridir. İşte Allahın vadi: "Ölülere Biz, gerçekten de, hayat bahşedeceğiz..." (Yâ Sîn, 36/12). "(İnsan), kendi (aşlı ve) yaradılışını unutarak Bizimle (aşık atarak kendikendisine) karşılaştırmalara yeltenip 'çürümüş (kuru) kemiklere kim hayat verebilir ki?' diye sorar" (36/78). "De ki, onu (insanı) ilk başta yaradan, ona hayat da bağışlayacaktır" (36/79). Olmayan ve olamayacak tek bir şey var: O da, insan varlığının, yokluğa karışmasıdır. Varolmanın sonsuzluğuna 'imân' etmek, 'umud'u her ân canlı tutmaktır. 'Umud'unu asla yitirmeyense, 'âşık'tır. 'Âşık olan' da 'gönül adamı'dır. Umudunu yitirmiş kimse, insanlıktan beşerliğe düşmüş, dolayısıyla da 'varlık'la bağlantısı kesilmiş 'trajik' kişidir. Bunun zıddı 'kurtuluşa ermiş kişi'dir. Bahtsızlığa gömülmüş olsa bile, Unamuno'ya göre, her çeşit durumda, 'kurtuluşa ermiş kişi'nin "derinliklerinden umud ile teselli yükselir."³⁵

18- Barış - Savaş zıtlığı

Zorluk, başlıbaşına bir varlık değildir. Tıpkı yakın akrabası, kötülük gibi, zorluk da, olumsuzluktur. Olumsuzluk ise, kelimenin yapısından anlaşılacağı üzere, 'olum'un, 'olma'nın bulunmaması anlamındadır. 'Zorluk', şu durumda, 'rahat'ın, 'düzgünlüğün yoksunluğudur. 'Rahat', 'düzgünlük' ve bunların devâmı, bireysel 'sağlık' ile onun toplumsal mukâbili olan 'barış' 'olağanlığının ifâdesidirler. Ne var ki, 'olağanlığı', yine karşıtıyla idrâk edebiliriz. İşte bundan dolayı 'zorluk'tan 'rahat' ile 'düzgünlük' doğar. Nitekim Alman şairi Friedrich Hölderlin (1770 – 1843) bu hususu şu unutulmaz mısrayla dile getirmiştir: "Tehlikenin başgösterdiği yerde, çâre de göğüverir".³⁶

İnsanın 'olağan' hâli, birey düzleminde 'sağlık'; toplum bağlamındaysa, 'barış'tır, demiştik. 'Barış', 'sevgi' ile 'saygı'nın yaygınlık kazanması durumudur. 'Barış'ın zıddı 'savaş'tır. O da, öfke ile nefret duygularından kalkan teşkilâtlandırılmış maşerî eylemler dizisidir. Ne var ki, 'barış'ın da 'savaş'ın da ortak paydası, 'saygı'dır. O ise, önünde sonunda edebîn türevi olduğuna göre, ahlâkın en önde gelen unsurlarındandır. Öyleyse 'barış' gibi, 'savaş' da ahlâka dayanır. Aradaki fark, sevgi – nefret zıtlığında yatar.

'Sevgi', 'ben'in, 'kendi'sini' ben–olmayan'a katıp karıştırma çabasıdır.

35 Miguel de Unamuno: A.g.e., 105.s.

36 "Wo aber Gefahr ist, wächst das Retende auch" "Patmos".

'Ben-olmayan-sen'in duyumladığına 'ben'in katılması olayına 'duygudaşlık'³⁷ diyoruz. 'Duygudaşlık', ıztırâb ile acıda da sevinç ile neşede de görülür. 'Duygudaşlığın, ıztırâptaki tezâhürü, 'merhâmet'tir. Onun da, zayıf ve yüzeyde kalan hâli, 'acıma'; en güçlü ve Tanrısal kudretteki ifâdesiyse, 'rahmet'tir.

'Duygudaşlık', öncelikle de 'merhâmet' ile bunun genelleşmiş devâmı olan 'barış', 'dişi', böylelikle de 'anne'; zıddı, 'savaş' ise, 'erkek', demekki 'baba' özelliğini barındırır. Sağlıklı olan, her iki özelliği dengede tutabilen toplumdur. Başka bir deyişle, 'barış'ta 'savaşabilme' kuvvesi ile irâdesine mâliktir; 'savaş'taysa, 'barışma' imkânını elinde tutar. Aynı durumun aile düzlemindeki yansımalarına baktığımızda, annesinden şefkat dolu destek gören çocuğun, babasından yapabileceklerinin sınırlarını, 'erk' (Fr autorité) yoluyla öğrendiğine tanık oluruz. İster ailede, ister daha geniş toplum bağlamlarında olsun, şefkat ile merhâmet çeşidinden 'dişilik' vecheleri, tek hâkim âmil durumuna gelirlerse, yozlaşma, giderek, soysuzlaşma başgösterir. Sertlik ile kavga şeklindeki 'erkeklik' tezâhürleri (Fr&İng occurrence), ön plana çıkarlarsa, o takdirde de, kültür, medeniyet seviyesine asla ulaşamaz, 'vahşilik' dediğimiz bir hâl, ortalığı kırar geçer. Sevgi ile nefretin, böylecene, barış içerisinde birarada yaşamaya da savaşmaya da, ruhca ile bedence hazır olma tavrı, 'akl'ın gerektirdiklerindendirler. 'Akl'ın bildirdiklerini ifâ etmek ise, Müslümanlığın başta gelen vecibelerindendir. Nitekim Hadise bakılırsa, aklın onayladığı her şeyi, din teyid eder; ve, dinin tasdik ettiği her şeyiyse, akıl da benimser. Şu durumda İslâmın, gerek bireysel gerekse toplumsal hayatımıza ilişkin buyruk ile talimâtları akılla çelişmez. Nihâyet, aklın kendisi de, Dinin aslî uzvudur.

19- Âdil-Nizâm-Medinesi

"Allahın, sizi rızıklandığı mallarınızı, akli zayıf olanların ellerine vermeyiniz..." (Nisâ, 4/5).

'Hakk neferi'nin can yoldaşı, 'iffet-timsâli-anne-kadın'dır. 'Hakk neferi'nin 'ödev'i, gelecek neslin, yâni sürüp giden hayatın teminâtı olan 'iffet-timsâli-anne-kadın'ın geçimini temin etmek ve onu korumaktır. 'Âdil-nizâm-medinesi'nin odağı ve hikmetisebebi 'iffet-timsâli-anne-kadın'dır. O, İlahî Rahmetin 'âdil-nizâm-medinesi'ndeki izdüşümü rahimdir. 'Âdil-nizâm-medinesi'nin 'rahimden-olma-toplumu'na 'ümme't' diyoruz.

Ümmetin tek mil fertleri, 'ahlâk-varlığı-benim' vasfını elbette gösteremez. Haddizâtında 'ahlâk-varlığı-benim' vasfındaki bireyler, toplumda ancak küçük bir azınlıktır. Ne var ki, bir devleti 'âdil-nizâm-medinesi' kılan, onun 'ahlâk-varlığı-benim' vasıflı bireylerden oluşan azınlığının, ödev ahlâkı doğrultusunda yön yöntem bildirme gücü ile kabiliyetidir. Bu da, evveleminde, eğitim ile öğretimde kendisini yansıtır. Böyle bir eğitim ile öğretimi taşıyacak siyâsi irâdeye ihtiyaç vardır.

'Ahlâk-varlığı-benim-kimliği'ni hâiz öncelikle kadınların şefkatli, erkek-

lerinse disiplin aşıl原因an gözetiminde yetişecek gençler, utanan, edepli kişiler olacaklar. Bu kişiler, ödevlerinin bilincinde yaşayacaktır.

20- Ödev

“Eylemler, niyetlere göre değer kazanır” —Hadis.

(1) ‘Ödev’, kişinin yerine getirmek zorunda olduğu işdir. Kişiyce ‘ben’inin ‘dış’ından, demekki maddi yahut manevî, nasıl olursa olsun, cebir yoluyla iş gördürülüyorsa, onun zorunda olmaklığı keyfiyeti ortadan kalkar; yapılan iş de, ödev vasfını yitirir. Şu hâlde ödevin kaçınılmaz şartı, hikmeti-sebebi (Fr raison d’être) hürlüktür. Madem insan, ‘benimliği’ itibârıyla özden hürdür, öyleyse ödev varlığıdır da.

‘Hür olmayan’ın, ‘ödev’i bulunmaz. ‘Ben’in, ‘benimliği’ne dönüşmesi sonucunda kişide ödev bilinci belirir. Ödev duygusu, hürlüğün, o da ‘benimliliğe-erişmişliği’ne, başka deyişle, insanlaşmışlığın şaşmaz göstergesidirler. Akılbalığ kişinin, ‘ödev duygusu’ndan yoksun bulunması imkânsızdır. Bu duygunun, ‘benim’e bildirdiğini bunun fiile dönüştürüp dönüştürmeme kararı, ‘irâde’dir. ‘Yapmalıyım’ ‘özden-buyruğu’nu ‘yapmağ’a dönüştürme düzleminde karşılaştığımız ‘irâde duygusu’nda ‘hürlüğün tecelli ettiğini görüyoruz. Ne var ki, ‘yapmalıyım’ı ya hâlisliği ya da çarpıtılmış şekliyle, yâni sahtesiyle gerçekleştirebiliriz.

Kişi ödevini nasıl yerine getirir? Ya sürekllice dışarıdan alınan talimâtlar doğrultusunda ya da öz istemesiyle. Sürekllice dışarıdan gelen dürtülere tâbi kimse, özerk olmayan, demekki rüşdünü isbât etmemiş ‘örf ile âdet adamı’dır. ‘Özden-buyruğu’u yönünde yapıp edense, ‘özerk’ olan ‘ahlâk kişisi’dir.

Özerk olan ahlâk aşamasındaki insandır. O, gerek kendi ‘ben’ine gerekse onun dışında yakın ve uzak çevresinde yer alan varolanları ‘sırtlamış’ kişisi, ‘yapmalıyım’ ‘özden-buyruğu’nu hayatın tek mil köşe bucağında eksiksizce yerine getirme çabasındaki ‘benimlik’ ‘ödev-sorumluluk bilinci’ni taşıyan ‘üstün insan’ yolundaki kişidir.³⁸

38 Ya 1961 ya da 1962nin ocağı olmalı. Bir tefiş gezisinde babamla ydım. Artık araba piyasasından kalkmış kaptıkaçtı (station-wagon) ciple Gökşun’dan Elbistan’a gidiyorduk. Yeğın yel tipiyi azdırdıkca azdırıyor. Dümdüz ovayla hemzemin yol, kar altında git gide gözden yitiyordu. Süriücü, babam ile ben, müdhiş rakeden karın apak kuldığı âlemde yolun kaybolan hatlarını seçebilmek amacıyla pürdikkat kesilmiştik. Birara gözümüz az ötedeki telefon yahut telegraf direğine takıldı. Direğe yaslanmış merdivenin üstünde ve altında beyazlara bürünmüş birer adam duruyordu. Üstteki onarıırken alttaki de merdiveni tutuyordu. Yelin, sesleri boğmasından, tipinise, görmeği engellemesinden, ne yaklaştığımızı işittiler ne de bizi gördüler. Artık iyice yanlarına vardığımızda, babam onları selâmladı. Aşağıdaki boş bulunup şöyle bir irkildi. Selâmını tekrarlayan babama yukarıda duran adam aşağıya hayretle bakarken kar tânelerini savuşturmak üzere gözlerini kırıştıtarak “aleyküm selâm” karşılığını verdi. Babam, “tipi azıtıyor, hava da gittikce kararıyor; gelin ikinizi Elbistan’a bir ân önce götürelim” dedi. Adamın cevâbı kesindi: “Olmaz, beğim. Kopmuş telleri bağlayacağız. Bunu tamamlamadan buradan ayrılamayız. Ayrıca, bizi merâk etmeyin; araba, beşte, bilemediniz, beşi çeyrek geçe gelip bizi buradan alacak.” Babam ise, onları “yarım saate kalmadan yol kapınır; artık, araba maraba da buradan geçemez olur” diye uyardı. Adamın son sözü katiydi:

(2) Vazîfe³⁹ yahut ödev nedir? Dilbilgisine göre, 'ödemek'ten gelen 'ödev', metafizik-ahlâk bağlamında, yaratılmışlığımın karşılığında, ödemek zorunda olduğum bedeldir. Şu durumda ödev, varolmamın karşılığı, anlamı, hikmetisebebidir. Hani kişinin, sorgulamalar çağına girmesiyle birlikte benliğinin, varlığı ile varoluşunun anlamına ilişkin sormaktan kendisini alıkoymadığı ve metafizik dediğimiz, "kimim?", "yaşıyorum da ne oluyor?" "niçin varım, niye yaşamaktayım; beni çevreleyen kişiler, canlılar, taşlar, toprak, güneş, ay ile yıldızlar, bunların hepsi neden var?", çeşidinden temel soruların hedefi ödev gerçekliğinin ortaya çıkarılması, keşfedilmesidir. Ödev gerçekliğinin ortaya çıkarılması, bir değerlendirme işidir. Demekki 'ödev', 'değer'dir. Aşağıdan yukarıya doğru basamaklanan bir değerler sıradüzeni vardır. Temel dirim-beşerliği işler hâlde tutmak, ödevler sıralamasında yer alan en alt basamaktaki değerlerdir.

(3) 'Ödev'i, 'yapılması icâb edenin, gerektiği tarzda, gerçekleştirilmesi', şeklinde tarif edebiliriz. Burada 'yapılması icâb eden', nesneldir, 'benim'den bağımsızdır. 'Gerçekleştirmek' ise, 'benim'le ilgilidir, 'ben'e bağlıdır, öznedir. İkisi arasındaki râbitayı da 'gerektiği tarz' kurar. Öyleyse özne, 'gerçekleştiren'dir. Nesne, 'yapılması icâb eden'dir. Râbita, 'gerektiği tarz'dır.⁴⁰ Şu durumda, 'yapılması icâb edenin, gerektiği tarzda, gerçekleştirilmesi' şeklinde tarif ettiğimiz 'ödev'in⁴¹ içerdiği üç esâs bulunur: Doğa ile toplum zor-

"Ne yapalım, beğ? Kısmet neyse, o olur. İşimizi bitirmeden bir yere gidemeyiz." Bunun üzerine üçümüz çâr-nâçar kaptıkaçtı cipe döndük. Babam sürücüye "Süleyman, adamları burada ölüme terk edemeyiz; ister istemez onları bekleyeceğiz" dedi. Habire yağın ve rüzgârın sağa sola yığılıp durduğu kar, gittikçe kararan havayı aydınlatıyordu. Nihâyet, yirmi, yirmi beş dakika sonra işlerini tamamlayan adamlar, merdivenleri ile âlet edevâtlarını yüklenerek hızlı adımlarla bize yaklaştılar. Buzlu yellerin kılınc çaldığı dışarının tersine nefeslerimiz ile ısıtıcının sağladıkları sıcak ortamda mayışan biz içeridekiler, koyu bir hasbîhâle daldık. "Sizleri hep mübârek adamlar olarak hatırlayacağım" diyen babama toprağa yakın yaşayagelmiş, bu yolda kemâle ermiş ödev insanının o alçakgönüllü bilgeliğiyle "yok, beğim, sâdece vazifemizi yaptık" karşılığını verdiler.

39 'Vazîfe': İşe koşturdu; işe girdi, aldı; iş buldu, yükledi; atadı, tayîn etti; yükümlü kıldı; görevlendirdi. bkz: Hans Wehr: "Arabic - English...", 1080.s.

40 Yukarıda bildirileni örnekleyelim, hem de temel mücbir 'dirim kesimimiz'den hareketle; nihâyet, *Aristoteles*'in de dediği üzere, doğada, doğal hayat şartlarında kabalıktan, çirkinlikten, iğrençlikten bahsolunamaz. Nitekim, "su dökmeliyim" dediğinde, fizyolojik bir gereklilikten söz ediliyor demektir. Zorunluluk belirir belirmez onu gerçekleştirip gerçekleştirme 'benim'e, yâni bana kalmış bir husustur. 'Çiş etme zorunluluğu' bir 'kuvve'dir. Onu 'fil'e dönüştürüp dönüştürmemek, 'kararım'la, özge deyişle, 'yargım'la ilgilidir. Fizyolojik zorunluluk olarak 'idrâr dökmek', gerçekleştirilmek üzere, bana — 'benim'e— belli bir tarz önermez. Bunu bana öğretirler. Öğretilenleriyse, uygulayıp uygulamamak da, 'kararım'a kalmış bir husustur. Şu durumda 'ben'i saran iki zorunluluk çenberi vardır: Doğa — fizik-fizyolojik— ile toplum. 'Ben'ime kalan ise, 'gerekeni, gerektiği biçimde gerçekleştirme'tir.' Doğal zorlayıcı, bana "işe!" buyruğunu verir. Bunu nasıl yerine getireceğim hakkında bana bir şey bildirmez. Nasıl yerine getireceğim hakkında toplum bana ilkin eğitim, giderek onun biçimselleştirilmiş hâlini ifâde eden öğretim-öğrenim yoluyla bildirir. Bu bildirilenlere uyup uymamak bir karar, bunun da uygulanıp uygulanmamasıysa bir irâde meselesidir.

41 Türkiye Türkçesinde isim şeklinde kullandığımız *ödev*, kendisinden apartığımız Kazak

laması ile kişinin irâdesidir. Burada tahlile en yatkın esâs, doğamnkisi, tamamıyla kapalı bulunan ise, kişiye ilişkin olandır. Nasıl, 'hareket'e biçim ile yön vermek sûretiyle akıl, eylemi boşandıyorsa, aynı şey, 'isteme'den türeyen 'irâde' için de söz konusudur. 'İsteme' ile 'irâde' arasındaki ayırım çizgisini, en azından, görünüşte, farketmek zordur. İnce bir tahlili gerektirir. Dirim-beşer, dolayısıyla fizik esâslı olan 'isteme'nin tersine, 'irâde' fizikötesi bir olaydır.

(4) İşte bu olayı bize daha bir anlaşılır kılabilecek bir örneğe başvuralım: Bir tanıdığımın kurt köpeği vardı. Hayvan, pek yaşlanmışken —on üç yaşındayken— kanser yüzünden felc oldu. İhtiyâçlarını hep bahçenin bir köşesinde gidermeğe alıştırılmış köpek, hareket kabiliyetini yitirmiş olduğundan, icâb ettikçe, acı acı sesleniyordu. Efendisi de onu kucakta çıkarıyordu. Yine böyle bir muztarip seslenişin sonucunda, efendisi, hayvanı kucaklayarak dışarı çıkarıp bahçenin ortasına bırakıverdi. Fakat köpeğin bulunduğu yer, alışmış olduğu 'defihâcet mahali' değildi. Hayvan, sürüne sürüne o yere erişince defihâcette bulunur. Tabii, o hâlde bu işi gördüğünden, pislik bir nebze üstüne başına bulaşınca, yalanarak temizlenmeğe çalıştı. Sonra yine sürüne sürüne eve yönelmişti ki, efendisi, "bu kadarı da fazla oluyor" dercesine hayvanı tekrar kucaklayarak içeri taşıdı.

Bu örnek bizde, köpekte 'ödev' duyusu varmış da, bunu 'irâde'siyle ifâ ediyormuş izlenimini bırakıyor. Oysa durum, böyle değil. Kurt (*Canis lupus*), çakal, tilki, evcilleştirilmiş köpek (*Canis familiaris*) gibi türleri bulunan köpekçiller (*Canidae*), sürü oluşturup o hâlde yaşayan hayvanlardır. Her sürünün başı bulunur. İnsana katılıp evcilleşmiş hayvanın efendisi, köpeğinin indinde sürübaşının yerini tutar. İnsan tarafından talim terbiye görmüş köpek, belli alışkanlıklar edinir. Geçerliliğini bilim teorisi bağlamında kanıtlayamasak bile, Charles Darwin'in doğal ayıklanma varsayımının, evrim çerçevesindeki kılavuzluk değerini inkâr edemeyiz. İşte, köpeğin, insana, yâni efendisine karşı davranışına doğal ayıklanma açısından baktığımızda, nelerin niye olup bittiğini anlayabiliriz.

Kimi köpek alttürlerine —ırklarına— mensup bireyler, insanın koruması, kollaması, beslemesi ile barındırması yoluyla yaşayakalma talihlerini⁴² artırmışlardır. İnsanın, korumasını, kollamasını, beslemesi ile barındırmasını temin maksadıyla bahse konu köpek ırklarının bireyleri zamanla istidatlarını konuştururlar. Onlarda kuvve hâlindeki beden ile zekâ melekelerinden de insan yararlanmış, böylelikle de beşer ile köpek arasında bir nevi yaşamortaklığı⁴³ oluşmuştur. İnsanla yaşamortaklığı boyunca köpekte belirmiş birsürü beden hüneri ile zekâ melekesi, onun yaban ortamındaki doğal durumunda ortaya çıkmamıştır. Zirâ bunlara lüzum yoktu.

Türkçesinde fiil mastarıdır. Şu hâlde, Türkiye Türkçesinde *ödemek* dediğimize Kazakçada *ötev* denir. *Ödevin* Kazakcadaki karşılığı *tapırma*; Kırgızcadaysa, *tapırmadır* bkz: "*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'ü Kılavuz Kitap*", 672.s; ayrıca bkz: "*Kazak Türkçesi Sözlüğü*", 221.s.

42 İng chance of survival.

43 Y sünbiosis; Fr symbiose.

Örneğimize tekrar dönersek; bahsettiğimiz köpek, bahçenin belli bir köşesine defihâcette bulunarak sağlık ile temizliğe riâyet etmek 'ödev'ini yerine getirdiğinin 'bilinc'inde değildir. Gördüğü talim ile terbiye sonucunda köpeğimizi, bahçenin belli bir köşesine defihâcette bulunmağa itiyâd kesbetmiştir. O, bahsi geçen 'itiyâd'ını 'konuşturmağ'a kalkması, bir 'isteme'dir. Öyleyse 'isteme', 'itiyâd'ın kendisini 'izhâr etme' doğrultusundaki ısrarı yahut zorlamasıdır. Başka bir ifâdeyle, 'isteme', hayvanda, belki bitkide bile, dolaylı dahî olsa fizik-fizyolojik yapma-yaptırma gücüdür. Buna karşılık 'irâde', ahlâk esaslı olup kişinin 'karar verme' ile 'kararını tatbik sahasına koyma' gücünün ifâdesidir. Zaman zaman benzer izlenimleri uyandırıyor da, ikisinin mahreci birbirinden tamamıyla farklıdır. 'İsteme', fizik-fizyolojik çıkışlı olmasına karşılık 'irâde', 'maneviyât-ahlâk asıllıdır. Zirâ, bir varolanı, bu arada 'beşer'i, canlı kılan fizyolojik faaliyetin mahreci, evrimsel-kalıtısal; oysa 'insan'a mahsûs maneviyât-ahlâk hayatının menşei dirim-evrim ötesidir. İnsanın toplum-birey yaşamasının tümüne 'kültür' diyoruz. Onun da aslı esaslı maneviyât-ahlâktır. 'Toplum-kültür' hayatının inşâsında 'insan', 'maddî-iktisâdî-toplumsal' etkileşimler-ilişkiler'de elde ettiği 'malzemeler'i kullanır. Mezkûr 'malzemeler'i 'maneviyât-ahlâk' kalıplar'ına dökerek 'kültür' denilen 'yapılanma'yı meydana getirir. Görüldüğü gibi, 'kültür' dediğimiz 'yapılanma'nın 'inşâat malzemesi'ni, yahut Karl Marx'ı burada tekrarlırsak, 'altyapı'sını 'maddî-iktisâdî-toplumsal etkileşimler -ilişkiler ağı' teşkil eder. Ancak, bahsi geçen 'ağ' kendiliğinden tek başına ortaya çıkmaz. Yukarıda sözünü ettiğimiz üzere, 'maneviyât-ahlâk kalıpları'na göre biçim alır. 'Maneviyât-ahlâk' tek tek 'kalıp'larını yahut 'gözenek'lerini yahut da Eflâtunun deyişle 'biçim'lerini (Y eidos, idea) 'insan' Allah Tebliğinden edinir. Gönlünü, akli ile zihnini kullanarak bahsi geçen 'malzeme'lerle söz konusu 'gözenek'leri 'doldurup işlemek' suretiyle 'insan', 'kültür'leri kurar. 'Gözenek'lerin her 'doldurulup işleme toplumsal-bireysel aşaması' bir 'bilfiil eşyâ bütünlüğü'ne tekâbül eder. Gerek toplum gerekse birey bağlamında 'insan', 'bilfiil eşyâ arkaplanı'na mürâceatla yaşar. Yaşarken algılananlar, 'bilfiil şey' olup bunlar, 'bilfiil eşyâ hazinesi'nde, demekki toplumsal ve/ya bireysel hâfizada yer edinirler. Her duyu verisiyse, 'hazne'de varolan 'bilfiillik kazanılmış şeyler'e 'geri götürülerek', 'bakılarak', 'vurularak' değerlendirilip anlamlandırılır, yâni 'algı'lanır. 'Algı'dan 'idrâk'e geçildikçe de, 'ham duyu verisi'yle aktarılan 'tasavvur içeriği' daha bir zayıflar. 'Tasavvur içeriği'nin zayıflaması, buna karşılık da 'kavramlaşma'nın ağırlık kazanması, bir zihin işlemi demek olan 'soyutlama'dır.

21- Akıl – Tecrübe denklemi ve Görüntü, Tasavvur, Kavram ile İnanç

Akıl, kavramları oluşturan mercidir. Kavramların da, zihinde duyu verileriyle dolmaları sonucunda düşünceler meydana gelir. Düşünce ilmiklerinden örülür süreç ağı, düşünmedir. Nasıl, aklımızın, olaylar dünyasından tümüyle bağımsız ürünü kavramlarsa, benzer hâlde, zihnimizin de, hepten kendi 'mal'ı sayılabilecek olan duyarlılığın salt biçimlerinin ifâdesi anlamındaki zaman ile mekân çerçevesinde kavramlar ile duyu verilerinin mezcinden düşünceler oluşur.

İnançların da temel birimleri, az yahut çok tasavvurla yüklü olan yahut da bunu hiç bulundurmaman düşüncelerdir. Düşüncelerin 'dışımız'daki yansıysa, sözlerdir.

'Aklın kurucu (Fr constructif) ile düzenleyici (Fr régulatif) kurallarına — transsendental mantık— uygun şekilde ve zihnin salt biçim-verici gücü demek olan zaman ile mekân çerçevesinde düşünceler arasında bağlar kurularak dardan geniş doğru gidene anlam birimleri⁴⁴ vucut bulur. İşte, düşüncelerden örülü bu anlam birimlerine inanç diyoruz.

Düşünceler, akıl ile zihin ve dahi gönül denetiminde, nasıl, inançlar hâlinde bütünleşiyorlarsa, aynı şekilde, sözler de, yukarıda belirtilen kurallar çerçevesinde, cümleleşirler. Görüldüğü gibi, söz, düşüncenin; cümle —yargı, önerme...— ise, inancın 'dışımız'a yansımış hâlidir. Tecrübeler dünyasındaysa, 'inanç'ların, olaylarla karşılaşp onlar tarafından sınanmalarından 'bilgi'ler teşekkül eder. Tecrübeler dünyasında 'inanç'lara denk düşecek olayları keşfeden melekemizse, 'zekâ'mızdır. 'Dimâğ' etkinliklerinden olup kişiyi olan bitenlerin ayrıntısıyla tanıştıran zekânın, geneli derinlemesine uzun vadede mütâlele ettirerek gerek bilgide gerekse ahlâkta nihâi manâda doğru yolu gösteren aklın denetimi ile kılavuzluğunda iş görmesi durumuna, 'aklıselim' diyoruz.

Duyu verilerinin, inançtaki payı nice artarsa, o da onca tasavvur içerikli olur. Ne var ki, gerek birey gerekse toplum düzlemlerinde beşerlikten insana dönüşüldükçe, kavramların, zihindeki payı, tasavvurlarınkisininin aleyhine artar.

'Tasavvur', tekâbül ettiği tek olayı cüzî hâliyle 'zihn'e resmeder, orada resmini çıkarır. Hâlbuki belli bir 'kavram'a karşılık gelebilecek tek olay olmaz. O, belli bir olaylar öbeğinin 'resimsiz' temsilcisidir. Bu bakımdan kavram, tasavvurun tersine, tümel ve daha soyuttur. Ancak, dış dünyaya ilişkin tasavvurlar olmadan kavramların içleri dolarak fiilileşemezler. Dış dünyadan bölük pörçük algıladığımız duyu verilerini 'zihn'imiz, 'zaman' ile 'mekân' salt biçim ölçülerine vurarak bütünlükler tarzında tertipler. Bu 'resimli' cüzî duyu verileri, 'zihn'imizde bütünlükler oluşturmak sûretiyle 'görüntü' (Fr&Ing image) hâline gelirler. Belirginlik kazanan görüntüler ise, tasavvurlara (Fr représentations) vucut verirler. Yalnız, görüntünün, tasavvura geçişi, kavramla karşılaşmasına bağlıdır. Zihinde görüntüler, kavramların 'gözetim'inde tasavvurlara dönüşürler. Bahse konu tekâmülün son merhâlesinde görüntü, kavramın bağrında tümüyle eriyip ona siner. İşte bu son merhâleye de topyekûn kavramlaşma⁴⁵ denir.

'Duyu verileri'nden görüntülere geçiş 'algı'dır. Görüntülerden basit tasavvurların teşkili de algının devâmıdır. Nihâyet, bu aşamada düşünme denilen zihin işleyişi ortaya çıkar. Ancak, tasavvurların, kavramlara intikâli daha üst bir zihin işleyişi olan 'idrâk' yoluyladır. İdrâk, katmerlenmiş bir düşünme sürecidir.

Az önce de belirttiğimiz üzere, 'düşünce'nin dışavurumu olan 'söz' (Fr parole), insanın 'dil' denilen 'bildirişme' sistemindeki 'anamlı ses topluluğu birim'idir. 'Söz'ler, şu durumda, 'inanç beyânı' anlamına gelen 'konuşma'nın

44 Fr unités de sens; Alm Bedeutungseinheiten.

45 Fr&Ing conceptualisation.

(Fr langage) temel unsurudurlar.

'Mistique'liğe göre, 'sözaşkın' 'inanç'lar da elbette vardır. Bunların da tecelligâhı, zihin olmayıp 'gönül'dür. Felsefenin odağı sayılan 'metafizik' ise, o âlemi kabul etmekle birlikte, orasını ilgi ile uğraşı alanının dışında görür. Felsefe, varlık ile bilgi öğretileriyle, zihin, ve tabii ki, zihin – akıl bağıntısı üstünde odaklanır. Sâdece, ahlâkla zihni aşarak gönle uzanabilir. Felsefi metafizik araştırma, düşünce ile sözün ve inanc ile onun dışavurumu olan cümlelerin örtüştükleri kabulünden kalkar.

22- İnanç türleri: Varsayım, Bilgi, İmân

Geçerli olup olmadıkları dışımızda cereyân eden olaylar yahut süreçler tarafından sınanmak üzere, dile getirilen 'inanç'lara 'varsayım' diyoruz. Şu durumda, varsayım, dışımızda olup bitenlerce sınanarak bilgiye dönüştürülür. Özge bir anlatımla: Varsayım, bilginin kuvvesiyken; bilgi de, varsayımın file dönüşmüş hâlidir.

Sınavdan başarıyla geçen, demekki olup bitenlerce onanan varsayımlar, geçerli; geçmeyenler, başka bir deyişle, olayların onamadığı, yalanladığı ise, daha önce de belirtildiği üzere, 'zan' yahut 'sanı' şeklinde anılan geçersiz bilgi değerini kazanır. Ne var ki, değişen şartlar ile zamanlarda geçerli bilgiler, geçerliliklerini yitirebilir; buna karşılık, geçersiz olanlar, geçerlileşebilirler. O hâlde bilgiler dünyasında kesinlik ile mutlak devâmlılıktan bahsolunamaz. Bilginin söz konusu olduğu olaylar dünyasında, şu durumda, Gerekirciliğin (Fr Déterminisme) hüküm sürdüğünü söyleyemeyiz. Söz konusu olan ihtimâllerdir. Gerekirciliğin varolmadığını söylememiz, sürecin tümüne bilgice tam anlamıyla hâkim olmamamızdandır. Olabilmemiz için Alim olmak zorundayız.. 'Alim' olan ise, 'Âlemin Yaradan'ı Allah'tır. Bilgice hep eksik ve kısmî kalmağa hükümlüyüz. Bilgileri edinme çabalarımızın ötesinde, üstümüze düşen ana ödev, Âlemin, bu arada, evrenimiz ve onda yer alan tüm süreçlerin, öngörülerek yaratılmış olmasından ötürü, zorunluluğuna imân etmektir.

Dışımızdakileri, demekki fizik dünyayı deneme ile sınama yoluyla kavrayıp değerlendirmemizi sağlayan⁴⁶ ve deneme ile sınanmanın ardından cereyân eden olayların yahut süreçlerin varlığından ve yapıları ile olup bitme tarzlarından bizleri haberli kılan⁴⁷ inanç cümleleri, yargılardır.

23- Duygu

(1) Karşılaşılan, baştan geçen, kısacası, yaşanan olayların, ömrün her kesitinde⁴⁸ meydana getirdikleri birikimler, tecrübeleri oluştururlar. Tecrübelerin birikimiye, yaşantılardır.⁴⁹ Ömür de, sonuçta, yaşantıların tümüdür.

(2) Duyu verileriyle başlayan algı sürecinin zihinde bıraktığı izlenimlerin yol açtıkları görüntülerin, daha sonra da, tasavvurların, akıl ürünü

46 Bunlar, 'varsayım'lardır.

47 Bunlar da 'bilgi'lerdir

48 Ömrün kesitlerine, yaş, diyoruz.

49 Fr expériences vécués; Alm Erlebnisse.

kavramlarla karşılaşılıp bunların denetimleri ve yönlendirmeleriyle biçimlenen inançların, tekrar dış dünyaya çıkararak orada olayların imbiğinden geçerek oluşan tecrübe, bir nefis (Fr psychique) hâletidir. Bu nefis hâletinde görev alan bellibaşlı süreçler, genetik, hormonal ile sinir fizyolojisine ilişkin işleyişlerdir. Ama özellikle tasavvur seviyesinden itibâren tamamıyla farklı bir düzleme giriyoruz: 'Dirimaşkın' düzlem. Başta kavram oluşturma işi olmak üzere, akıl işlemlerini dirim faaliyetlerinden hareketle açıklayamayız. Hayat, fizik veriler ile etkilere ve genetik-fizyolojik faaliyetlere dayanır. Ancak, o seviyeyle sınırlı değildir. Genetik-fizyolojik faaliyetler, demekki 'yaşama' etkinlikleri evvelemede, ruh verisi ve türevi 'akıl'ın, az yahut çok, denetimi ile yönlendirmesi altında cereyân ederler. 'Hayat', 'yaşama'nın ötesine akıl yolundan 'ağar'. 'Akıl'ın ne olduğunu, nasıl çalıştığını, hangi nirengi noktalarına bakarak 'o'nu kullanmamız gerektiğini 'o'nun da ötesinden bize bildiren bir merci vardır: 'Sezgi'.

Yaşamının başını, duyu verilerinden türeyen algıların, izlenimler ile görünümlerin çektiğini söylemiştik. Belirginleşip 'benim'e değerlendirme imkânını temin eden soyutlama ile genelleme basamaklanışında zaman - mekân salt biçimleme etkenlerinin çerçevesinde daha üst dereceyi teşkil eden, tasavvurdur. Sonunda kategorilerin denetiminde kavram algıyla buluşur, kaynaşır. Ne var ki, tasavvur yüklü, ev, masa, dağ, ağaç gibi, kavramlar, soyutlama merdiveninin en alt basamaklarında dururlar. Bunlardan gerek menşe gerekse yapı bakımından ayrı olup andığımız 'merdiven'in üst basamaklarında duran duyu verisi türevlerinden bağımsız salt kavramlar vardır. 'Salt kavram'ların vucut verdikleri 'inanç' türüne 'duygu' diyoruz. Elbette 'duygu'ların dahi 'benim'in 'dış'ıyla bağlantıları bulunur. Ancak, bağlar, dolaylı ve zayıfturlar. Bu yüzden, 'duyu'ların tersine, 'duygu'lar, 'dış'arının 'iç'imizdeki 'tezâhür'ü yahut 'iz düşümü' değildirler. Sonuçta onları 'duyu verileri'yle bağlantılı görmek yarıltıcıdır. 'Duygu'lar, haddizâtında 'sezgi'lerin semeresidirler.

Dış kaynaklı 'duyu'ların yine tersine, 'duygu'ların 'kök'ü 'iç'eridedir. 'Duyu verileri'nin, 'duyu verisi evresi'nden 'algı aşaması'na kadarki süreci 'duyu/m'dur. 'Algı aşaması'nda 'duyu verileri' 'anlam'landırılırlar. 'İdrâk safhası'ndaysa 'manâ' kazanırlar. Oysa, 'dış'arıdan duyup algıladıklarımızdan farklı olarak 'içimiz'de 'yakaladığımız' 'sezgi'yi, basamak basamak merdiven çıkarısına aşamalar kaydetmeksizin, doğrudan doğruya 'idrâk' edip ona 'manâ' atfederiz. Şu son bahsi geçen süreç de 'duygu'lanmadır. Sonuçta, gerek 'duyu'nun gerekse 'duygu'nun gelip çattıkları, nihâi biçimlerini aldıkları merhâle 'idrâk safhası'dır. 'Duyu' ile 'duygu', o hâlde, birbirlerinden tümüyle kopuk, tecrid olmuş veriler değildir. Tersine, ikisi birbirini 'algı'da kısmen, ama 'idrâk'te topyekûn tamamlar. İkisinin birbirini son aşamada tamamlamasına zâten 'idrâk safhası' diyoruz.

'Duyu', 'dış dünya'ya dair 'tasavvur' sunarken, 'duygu', 'duyu verileri'ne 'biçim' vererek onları ilkin 'algı'laştırır, bilâhare 'idrâk safhası'na sokar. Buna karşılık, 'duygu' da, 'duyu'lar sâyesinde 'tasavvur' içeriğine kavuşarak 'ete kemiğe bürünür'.

'Biçim', 'düzgünlük' sağlar. 'Düzgünlük' kazanmış 'duyu', 'anlam'lanır, dolayısıyla 'tasavvur'laşır. 'Akıl' menşeli 'kavram', 'algı'nın taşıyıp getirdiği

'tasavvur'u 'idrâk' edince ortaya 'düşünce' çıkar.

(3) Nasıl, 'kavram', 'sezgi' yoluyla 'akıl'dan çıkıp gelirse, 'duygu' da aynı yolla 'gönül'den neşet eder. Yine, 'kavram-doğurucu-akıl' kadar 'duygu-beşiği-gönül' de fizik dünyanın malı olmayıp insana mahsûs metafizik hâldir. İddiamızı tekrarlamak bahâsına: 'Kavram-doğurucu-akıl' da 'duygu-beşiği-gönül' de fizik mekanizmalar değildir. Zirâ ikisinin de zaman ile mekân boyutlarını gösteremeyiz. Yalnızca idrâk edilip duygulanılır sonuçlarını yaşıyoruz.

(4) 'Kavram-doğurucu-akıl'dan çıkıp gelen 'kavram'ların 'fikir' çeşidiyle 'ahlâk' - 'metafizik' - 'mantık' - 'matematik' - 'teorik fizik'; 'düşünce' türüyle de 'denel bilim' ile 'fen' yapılarını inşa ediyoruz. 'Akl'ın dizginleriyle iş gören 'duygu'lar, 'hayat kurucusu' oldukları kadar 'sanat'ın dahî temel devindiricisidirler. 'Akl'ın denetiminde kalan 'duygu'lar, 'aklıselim' sâhibidirler. 'Akl'ın 'dizgin'lerini yitirenlerse, 'duygusallık' hâlini alırlar. Aklın dizginlerini yahut denetimini edinmiş duygu, sınırlarını tanır. 'Duygu'nun sınırlarını tanıması durumuna 'insâf' diyoruz. 'İnsâf' duygusu da bize 'hayat'ın esâsını teşkil eden 'adâlet'i duyurur. 'Adâlet'i duymayan, duyumlamayan birey yahut toplum, pusulasız gemi gibi yönünü şaşırır, başıbozuk durumda kalır.

(5) 'Metafizik' - 'mantık' - 'matematik' ilkeler ile etkenlerin ve güzel sanatlara ilişkin duyarlılığın yanında, 'ahlâk inançlarını' dahî 'sezgi verisi' duygular'dan sayıyoruz. 'Duyuların 'dış' kaynaklı, dolanbaçlı, basamaklı tarzda algılanan verilerinin tersine, 'sezgi'ler, içeriden duygulanılarak idrâk olunurlar.

(6) 'Sezgi'ler, 'zihn'in 'zaman' ile 'mekân' salt biçimleyici etkenleri çerçevesinde de yer almazlar. 'Akl'ın 'kategori'lerineyse tâbî olmayıp onları dahî biçimleyip düzenleyen güçlerin 'mebde'sidirler (Y arkhe).

'Metafizik'in esâsı 'varlık öğretisi'nden edindiğimiz 'sezgi verisi' temel ilke, 'varlık vahdeti'dir. 'Mantık-matematik'inkisi 'özdeşlik'tir.⁵⁰ 'Sanat'inkisine gelince; onunkisi de, 'güzellik'tir. 'Ahlâk'inkisiyse, 'iyilik'tir.

(7) 'Varlık öğretisi'nden (ontologie) çıkan 'Varlık vahdeti'ne 'Hakikat' diyoruz. Fizik işlemlerle, öyleki matematik hesaplamalar yoluyla ve nihâyet, genellikle gerek olağan gündelik, gerek bazı ârifâne sezgiler sûretiyle de olsa, 'Hakikat'ın bilebildiğimiz kısma, yâni hem soyutlamalar ile teorik düşünüş hem de uygulamamıza açık kalan kesimine 'Gerçeklik' diyoruz. 'Gerçekliğin' 'fizik bütünlüğü'yse, 'Kâinat'dır ('Evren').

24- İlim

Haddizâtında, bildiklerimiz yahut bilebileceklerimiz, duyularımıza konu olanlardan —'bilim'den— ibâret değildir. Duyularımızı aşan 'mistik', 'logik', 'matematik', 'estetik' ile 'etik' bildiklerimiz yahut bilebileceklerimiz dahî vardır. Gerek duyular dünyasında gerekse 'Mistik'-'logik'-'matematik'-'este-

50 'Bir', yalnız ve yalnızca 'bir'dir. 'Bir', 'bir'den gayrı bir şey olamaz. Onun, yerini tutabilecek eşi benzeri yoktur. 'Varlık' ile 'mantiğ'in (onto-logos) 'özdeşlik ilkesi', asıl temsilcisini İslâm'da bulan 'Vahiy dini' ile 'felsefe-bilim'in ortak 'mebde'sidir.

tik'-'etik' âlemde bildiklerimiz yahut bilebileceklerimiz, 'ilm'in uğraş alanının kapsamındadırlar. 'İlm'in, öne geçtiği yahut çok gerilere düştüğü sahalar da vardır.

Duyumlanıp algılanabilir, ölçülebilir biçimlenebilir, kısacası maddi dediğimiz, unsurların paylarının azalıp da 'Hakikat'ın 'Gerçeklikötesi' kesimi ağır bastığı oranda, 'Bilim'e mahsus 'positiv' yahut 'positivimsi' belirlemelerin yetersiz kaldıklarını görüyoruz. 'Manevî-Ruhî âlem'in enginlerine yelken açtıkça, kıyıda kullandığımız 'bilimsel' yahut 'positiv' bilgilerin, bundan böyle, işimize yaramadıklarını görürüz. Ummanda, açık denizlerde bambaşka bir bilgi türüyle tanışılır: 'Marifet' yahut 'İrfân'.

25- Marifet

Marifet, sezgi verisi, dolaysız ve aracısız elde edilen kesinkes bilgidir: İl-mulyakîn. Varlığı tümlüğünde (Fr holiste) sunar; tahlile elverişli değildir.

Hakikatın fizikleşmiş gerçeklikötesi zâtını, görme çabasındaki ilim, 'Tasavvuf'tur. 'O'nun konusu olan 'bilgi'yse, 'marifet' yahut 'irfân'dır.

Gerçeklik dünyasının öğrenmek irâdesini bizde uyandıran duygu, merak iken, Hakikatın fizikleşmemiş gerçeklikötesi 'öz'ünü yakalamak, onunla hemhâl olmak iştîyâkını 'benim'de boşandıran (Fr déclenché) 'duygu'ysa, 'aşk'tır.

Gerçeklik dünyasının 'malûmat'ı ile 'bilimsel-positiv bilgisi', 'benim'in fizik esaslı sinir şebekesinin en üst mercii olan 'beyn'in, bunun da ötesinde, Kant'ın, "Gemüt" dediği 'dimâğ'ında oluşurken, Tasavvufun sezgi verisi özden bilgi anlamındaki 'marifet' yahut 'irfân', 'benim'in 'gönlü'nden doğar. Aslında 'ben'i 'benim'e dönüştüren, 'gönül'le kopmaz bağın tesisidir. Allahın, 'benim'e aracısız hitâbı demek olan 'vicdân'ın, bihakkın, Rabbin, 'benim'e seslenişi olduğunu, ilkin 'kendikendim'e tasdik edip bilâhare bu tasdik edişi de baştan aşağıya 'yaşamam'a 'yansıtmam', 'gönül adamlığım'ı orta yere koyar. 'Gönül adamı', haddizâtında, 'Rabbânî insan' demektir. 'Rabbânî insan', her lahza Allahın murâkabasını yahut denetimini, 'kendi'sine 'şahdamarı'ndan dahî daha yakın duyar, hisseder. Buysa, düşünülebiyecek en müşkil yaşama tarzıdır. İnsanca yaşamanın manâsı, bu müşkili kayıtsız şartsız 'ödev' bilmektir.

26- Hikmetin Başı Allah Korkusudur ve Kutsallığın Bilgisi Akıldır⁵¹

Eflâtun, "Devlet" ile "Timaios"ta her şeyin, 'İyilik ideası'nda manâ kazandığını varetmiştir. İyilik ideasından 'varlık' ile 'öz' pay alırlar. Ancak, İyiliğin kendisi, özün de ötesindedir. "İyilik, kuvve ve mehâbet itibâriyle özden olana aşkındır".⁵² Böylelikle Eflâtun, 'İyiliği' 'aşkınlığın' başı olarak kabul etmiştir.⁵³ Buna göre, 'İyilik', her şeyin oluşturucusu, yapıcısı ve biçimleyicisidir. 'Aşkın' (Y epekeina) ise, 'mehâbet' (Y presbeios) cihetiyle de, kişiyi ürpertecek

51 *Ahdiâtik*, "Süleyman'ın Meselleri", 9/10; ve "Mezmurlar", 111/10.

52 "All'eti epekeina t_s oustias presbeia kai dünamei hüpepekhontos" ("Devlet", VI, 509b/9f).

53 Bkz: Joachim Ritter & Karlfried Gründer: "Historisches Wörterbuch der Philosophie", 4. cilt: I - K, 58.& 59. syflr.

raddede 'hürmet' uyandırır.⁵⁴

'Ruh'un, 'gönül'de doğurduğu 'ürperti'⁵⁵ duygusu', 'nefsi' (Fr psychique) bir duyuyuş olan 'korku'dan⁵⁶ farklıdır. Korkunun doğrudan doğruya sebebi olan kollar ile nesnelere bulunur. Bilinmedik, beklenmedik olaylarla karşılaşıldığında, 'zihin', kilitlenir, tepki gösteremez olur. Böyle bir durumda kalan kişi, irâdesiz karşılık vermek demek olan içgüdülerle tepki göstermek işleyişine bağlanır. Bu çeşit 'korku', 'ürkme'⁵⁷ yahut 'ürküntü'⁵⁸ adıyla tanınır. Oysa 'mehâbet', böyle bir duyuyuş değildir. O, insanı ömrünün her ânında ürpertecek kadar derin saygı ile hayranlığın iç içe geçmiş bir duygu hâlidir. İşte bu duygunun olanca ağırlığını durmadan dinlenmeden yaşayan, ödev kişisidir, ödev insanıdır. Bu cins insan, 'ödev'inden her ân kendi 'öz'üne karşı 'sorumlu'dur. 'Akl'in, ürettiği kavramların, 'duyu verisi' menşeli 'algı'lar ile 'izlenim'lerle karşılaşılıp bütünleştikleri mahal olan 'zihin'den farklı olarak, kendi başlarına kalarak dolaysız, aracsız çalıştıkları gönül, insanın özüdür. Hakkın, 'ben'deki tecelligâhı, bundan dolayı, 'gönül'dür, 'kalb'tir. 'Zihin'den kalkarak dış fizik dünyayı tanıma çabası, 'bilim'i verirken, 'gönül' yahut 'kalb'ten hareketle Hakka yücelen yolun keşfiyse Tasavvufun işidir. Tasavvuf, kişiyi, fişkırdığı 'edep' pınarına götürür. Edebi tanıyıp bilmek bizi marifet yahut irfân ehli yahut da ârif kılar. İrfân ehli olmanın temel şartı, 'vicdânına, sektirmemesine kulak ver!'; 'buyruklarımı tereddütsüzce yerine getir!'dir. Bahsi geçen buyruğu yerine getiren, 'öz'ünün kaynağı olan Hakkın ana vasfı 'iyiliğ'e —O, Hayrelülâdır— uygun davranmış olur. 'Buyruk' savsaklandığı ölçüde, 'Nur'un menbaı Allahtan uzaklaşır. Uzaklaşıldıkça, Onun saçtığı ziyâ da zayıflar. Ziyânın var gücüyle duyulanması İyiliğin ta kendisi demek olan 'Hayr'a yaklaşmak, alabildiğine 'Hayr'la ısınmaktır. Ondan nice ıraklara düşülürse, karanlık da onca artar; tıpkı yüzeyden denizin derinliklerine dalan dalgıncın güneş ışığından yoksun kalması gibi. Karanlığın 'ahlâk'taki karşılığı 'kötülük'tür. Artık, ziyâdan tamamıyla mahrum olmak, demekki zifiri karanlıkta kalmak, 'şer'dir. 'Şer' bahtsızlığa uğramış olanın gönlü yahut kalbi mühürlüdür. Dini-tasavvufi bir terim olan 'mühürlenmiş kalb'in, ruh hekimliğindeki karşılığı, 'ruh hastalığı', 'psikopatlık'tır.

'Gönlüm'ün, 'kalbim'in sesine, yâni vicdânına kulak kabartıp buyruklarına uygun davranan kişi ahlâklı kişinin tek buyruk mercii vardır; o da, vicdândır. Gerek kendi ihtiyaçlarını gerekse toplumsal ile doğal 'dışarı'sının zorlamaları ile zorunluluklarını kendi vicdânî mihenk taşına vurarak ayarlayıp tanımlayan eden, 'âdil'dir. Bunu yapmaktan geri duran yahut kalan ise, 'zâlim'dir. 'Kalbimiz mühürlenmiş' değilse, "... başımıza gelen musibetler (kötülükler) kendi ellerimizle hazırlanmışlardır..."(Şûrâ, 42/30). Nihâyet, bize doğru yolu gösteren Allah, "... Kitabı ve mizâmı (ölçüyü) indirmişti..."(Şûrâ, 42/17).

'Hayr'ı 'şer'den, 'doğru'yu 'eğri'den ayırdetme ölçüsünün bilinmesi, 'âdillik'tir, 'adâlet'tir. Bu bilginin ışığıyla 'ben'ini perde perde aralayıp açarak

54 L veneratio; Alm Würde.

55 Alm Furcht; Fr crainte.

56 Alm Angst; Fr anxiété.

57 Alm Schrecken; Fr effroi, frayeur.

58 Alm Erschrecken, Massenangst, Panik; Fr panique.

'özünün hakikati'na vâsıl olan 'benim', 'öz'ünün 'bilinc'ine erişir. 'Benim'in özüne ilişkin bilinci, 'benimin bilinci' demektir. Benimin bilinci'ne erişmiş olan ise, manevî ile maddî varlığının ölçüsünü, mizânını tam olarak biliyor demektir. Kendisine âdil davranan, 'dışarı'sına da adâletle eyler. Nitekim, 'adâlet'in temel yasası, düstûru; "Öyle davran ki, hem kendinin hem de başkalarının kişiliğinde insanlık haysiyetine dâima saygı gösteresin, ve aynı zamanda kişiyi amac addedip onu hiçbir vakit yalınkat arac olarak kullanmayasın" dir.⁵⁹

Ödevin aslı esâsı, kişinin kendi 'ben'i ile 'benim'ine ve 'dışarı'sına âdil olmasıdır. Değişmez ölçüye, görelilik kabul etmez yasaya uygun davranmasıdır; yâni: "Ödev, yasa saygısından doğan bir davranış zorunluluğudur."⁶⁰

Temel yasanın, deyim yerindeyse, fışkırdığı pınar neresidir? Kaynağı meçhul gelişigüzel kotarılmış dünya-beşer mamûlü temel yasa, tabî ki, adâleti temin etmez, edemez. Ana yasanın, temel ölçünün, alî mizânın kaynağı tektir: Hakkdadır, Rabbedir. 'Yasa'nın lafzını Rabbin, Elçileri yoluyla 'benim'e hitâb eden Tebliğinden devşirir, bilâhare, 'benim'e seslenişi demek olan 'vicdânım'dan işitir, dinlerim. Bahsolunan iki yolu dahî terkederek temel mizânı, ana yasayı beşerin kurduğu keyfi ve izâfî ölçülerinde arayanlar, Millî toplumcu (Fr National Socialiste) Almanyasının 'Nihâi çâre' (Alm 'Endlösung') ile 'topyekûn katliâm'ın 'müellif'lerinden Adolf Eichmann'ın (1906 - 1962), Tel Aviv'de 1962nin 2 nisanından 11 aralığına değin sürmüş duruşmasında yaptığı savunmadaki acıklı çelişkiyi paylaşırlar: "Başta Führer olmak üzere, üstlerimin verdikleri buyrukları infâz etmek, yasaya göre, ödevimdi!"⁶¹

Adolf Eichmann'ın bu tarihi beyânı, 'meşruluk' kaynağını 'Tebliğ' ile 'vicdân' çiftinde bulan 'benimine-mâlik-inanan-savaşan-hâlis-insan'ı parçalayarak onun yerine 'nefsânî-insâfsız-sömürge-kibirli-ben-beşer'i inşâ etmiş Yeniçağ dindışı Batı Avrupa ile onun devâmı Çağdaş küreselleştirilen İngiliz-Yahudi medeniyetlerinin enfes bir hulâsasını gözlerimizin önüne sermektedir.

Yukarıda tasvîr ettiğimiz acıklı durumun zıttıysa, özbilincinde olan, işte, hâlis insanda tecelli eder: "... İtaat, makul ve meşru buyruklar için söz konusudur ancak!" —Hadis.⁶²

"En yüce savaş (Ar cihâd el-ekber), zâlim buyrukcuya doğruyu söylemektir!"

—Hadis.⁶³

27- Saadetin Kaynağı, Meşruluktur

(1) 'Benim'deki 'yapmalıyım'ı teşkil eden kuvve-fiil-gâye duygu durumu, 'niyet' merhâlesidir. Yapmaklığım, 'yapmalıyım duygu-özüne', yâni, 'niyet'e

59 Immanuel Kant: "*Kritik der praktischen Vernunft*".

60 Immanuel Kant: "*Kritik der praktischen Vernunft*", IV/400.

61 Bkz: Wolfgang Benz, Hermann Graml & Hermann Wei_: "*Enzyklopädie des Nationalsozialismus*", 794. & 832. syflr.

62 "*Sahîh-i Buharî ve Tercemesi*", 9.c, 4036.s.

63 *Câmi*. I, 41.s.

nice uygun ve bağlıysa, 'eylemim'in de o derece sahîh olduğunu söyleriz. Bu da, amelin, niyetle yahut sözün, öze uyuşması anlamına gelir. 'Yapmalıyım özden-buyruğu'yla örtüşecek tarzda 'yapıp eden', özü sözü bir kişidir. Özü sözü bir olan, 'dürüst'tür. Madem 'yapmalıyım özden-buyruğu, aslen-ilahî'dir, öyleyse, 'dürüst' kişi, esâsta, 'Allah dostu'dur. Böyle olan, artık hiçbir hâl ile şart altında bel vermez. Öyleyse, utanma zilleti ile zaafından kurtulmuştur. Bu çeşit insan, 'meşru'dur. Gücünü meşruluktan alan dürüst 'benimlikli' kişi, vicdânca müsterihtir. Onun gecesi de gündüzü de huzurludur. İmdi, meşruluğunu 'Tanrı Buyruğu'nda bularak vicdânca müsterih olmasından ötürü, gece gündüz huzur içerisinde yaşayan kişi, mesuttur. Aslı kaynağı 'Tanrı Buyruğu' olan 'yapmalıyım özden-buyruğu' doğrultusunda davranıp eylemek, şu hâlde, 'sadet'tir. Ona nâil olan, dünya hayatının getirdikleriyle doğmaktan, böylece mutluluğa ermekten, götürdükleriyle de ölmekten, yâni yeise düşmekten kurtulur. Varolma ile yokolma, başka deyişlerle, doğma ile ölme, umutlanma ile yeise kapılma, çenberlerini kırıp çarkını aşmış kişi, artık ebedî hayatın, demekki saadetin mâlikidir. Bunun da nihâi merhâlesi, 'Tasavvuf' tabiriyle, 'fenâ' hâlidir. Hinduların Moksa yahut Mukti, Burkancıların (Sanskritce: Buddhacıların) da Nirvana dedikleri, 'Fenâ' hâline yücelmiş olan, 'Tanrı Buyruğu'ndan kaynaklanan 'yapmalıyım özden-buyruğu'na uymak doğrultusunda karar yenilemek 'hürlüğ'ünden kurtulmuş kişidir. O, kendisini Allah 'aşk'ında kül etmiştir. Bu ne demektir? 'Fenâ', 'varolma'nın 'söndürülme'si, 'silinme'si hâlidir. Burada 'varolma', kendi başına bir birim, bir varlık olmak özelliğini yitirir. Suya düşen korun sönmesine benzer biçimde, o da, 'ahlâk'ın bağrında eriyip gider. Bu süreçte 'maddî' merhâle, 'ruhî'ye, oradan da 'manevî' aşamaya katılıp karışarak gittikçe mufassal bütünlükler oluşur. 'Benliğim'in beden-nefs örfünün, 'benimliğim'in 'ruh-akıl ahlâk'ına, onun da, 'manevî' yücelişin nihâyeti demek olan Allah 'aşk'ına iltihâki ve hepsinin orada eriyip tümlüğe kavuşması, süreç çenberini kapatır: "Sonunda Rabbinedir (gidiş)" (Necm, 53/42).

'Benlik' ile 'benimlik' aşamalarının üstünde 'özüm-den-dost'luk yer alır. Deyimin kendisinden de anlaşılacağı üzere, burada, 'benimliğim'in 'derin'lerinden fişkıarak 'benliğim'in husûle getirdiği cismânî-nefsânî tahakkümü topyekün silip süpürecek 'İlahî muhabbet', Allahın, kullarından kimisine seçkin ihsândır. Bahse konu aşamanın tâcı 'Velîlik'tir. İşte bu yüce hâlin tavsifini de, mümtâz mutasavvuflardan Ahmet İbn Muhammed İbn 'Atâ'Allah'tan (1309 – 1258) dinleyelim:

"Onunla birleşmek bütünleşmek, şerrlerini gidermen, kibirlerini yoketmen yoluyla olacağını sanıyorsan, yanıyorsun. Onunla böyle birleşebileceğini bekleme asla! Tersine, O, seni Kendisiyle birleştirmek isterse, senin vasfını Kendisinininkiyle setreder, niteliklerini de Kendisinininkilerinde saklar. Öyleyse, senin, Ona vâsıl olmak için gösterdiğin çabalardan ziyâde, Kendisiyle birleşmen, Onun sana ihsândır".⁶⁴

İlahî muhabbete nâil olma, bir ihsândır, hediyedir. Ancak, kişisel çaba gerekmez diye de bir şey yoktur. Zâten 'çaba' göstermek, herkesin harcı değildir. Belli bir gâye doğrultusunda yol alma kudreti ile tâkatı kişiye muaz-

64 Bkz: Cyril Glassé: "The Concise Encyclopædia of Islam", 112.s.

zam bir servettir.

(2) 'Belli bir gâye doğrultusunda yol alma kudreti ile tâkatı', genelde 'çaba'dır. Belirli 'gâye', esâsta, yâni 'niyet' itibâriyle, 'meşru' ve hattâ 'mukaddes'se, o takdirde 'belli gâye doğrultusunda yol alma kudreti ile tâkatı'na 'gayret', öyleki bunun en üstün raddesine 'cehdügayret' denilir.

Nihâyet, planlı programlı soyguna girişmek, cinâyet işlemek dahî, 'çaba' gerektirir. 'Çaba' da kişinin 'meleke'lerinden sayılan 'sabır' ile 'dehâ' neticesi olabilir. Filvakî, 'çaba', 'sabır' ile 'dehâ'nın aritmetik toplamı olmayıp bu 'meleke'yi işleyen, onlara işlerlik kazandıran kudret ile tâkatdır.

'Çaba'nın, 'iyi' - 'kötü', 'güzel' - 'çirkin' değerler ayırımına kayıtsız kalabileceğinden bahsettik. 'Yarar', başarı-ünvân-makâm-mevki ihtirası, maddî-mâlî çıkar 'hırs'ı, mal-mülk 'tutkunluğ'u, şefkat-sevgi-aşk 'tutku'su ile 'düşkünlüğü', uyuşturucu ile içki gibi maddelere 'iptilâ', 'hasret' ile 'şehvet', 'çaba'nın, buyruğuna girebileceği dizginden boşanmış duygular ile heyecânlardanırlar. 'Çaba', Kant'ın ayırmı uyarınca, "şartlı buyruklar" muvâcehesinde mütâlea olunmalıdır. Buna karşılık 'gayret', "şartsız buyruğ"a itaat eder. Şartsız buyruk, karşılık beklenmeksizin yasaya uymağı zorunlu kılar. 'Şartsız buyruğ'a yahut özge bir deyişle 'yasaya karşılıksız uyma zorunluluğ'una, 'ödev' denir. Kant da 'ödev'i "yasa saygısından doğan davranış zorunluluğ"u⁶⁵ biçiminde tarif etmiştir. 'Yasa'ya gelince: 'O'nun vasfı 'iyilik' olup 'o'ndan bitip serpilen de, 'adâlet'tir. O hâlde, evveleminde iyilik ile onun türevi adâleti ve bundan çıkarılabilir bilcümle neticeleri idrâk edip yaşamak, ödevdir. Nitekim, 'insan-olma'nın mihenk taşı mesâbesindeki bahsi geçen hususu Kur'ân, bizlere şöyle bildirmiştir:

"Allah, adâleti;⁶⁶ yakınlara -özge deyişle, akrâbaya, hattâ birarada yaşayanlara- iyilik edip cömertce davranmağı buyurur; buna karşılık, hayâsızlığı (utanmazlığı), âsiliği (yahut inkârcılığı), zulüm ile çirkin işleri yasaklar; O, uyasız diye sizleri uyarmaktadır" (Nahl 16/90).

'Ödev'i Kant'a dayanarak "yasaya saygıdan doğan davranış zorunluluğ"u diye tarif ettik. 'Yasa', Allah'ın 'ben'den yerine getirilmesini beklediği bir iş yahut davranma biçimiye, 'iyi'dir. 'İyi' işin görülmesi, davranışta bulunulması, 'şartsız buyruk'tur. 'Şartsız buyruğ'un İslâmca ifâdesiye, "Allah rızası için..."dir. "Allah rızası için..." muvâhacesinde iş görüp davranan kimse, karşılık beklemeksizin yaşayan, çalışan kişidir. Bu da 'ödev'in ifâsidir. Ödevini gerektiği biçimde yerine getiren, ifâ eden kimse, 'meşrûu zemin'de yaşayan kişidir. İşte, bundan böyle yaşamayı toptan, tüm girdisi çıktısıyla taşıyan 'meşrûu zemin'dir. 'Meşrûu zemin'de yaşayan, 'ahlâklî insan'dır. 'Ben'in 'kendisini' 'ahlâklî insan' doğrultusunda inşâsı tedricî olup tekâmüle tâbidir. Buna karşılık, 'ben'in 'ahlâklî-insan-olmak' keyfiyetinden uzaklaşması, sonuçta da çözümlü çöküşü birdenbiredir, ânidir. Bahsi geçen birinci durum, 'cehdügayret' icâb ettirirken, ikincisi, kolaydır ve rahatlık ile zevküsafâ vaadedir.

65 "Pflicht ist die Notwendigkeit einer Handlung aus Achtung vor dem Gesetz"

"Kritik der praktischen Vernunft, IV/400.

66 Ar "innAllahe yecemuru bil'adli..."

28- Tekâmül – Rücûu

(1) ‘Yaşama’ temelleri üstünde ‘hayat’ın inşâsı, dolayısıyla da ‘beşerlik’ten ‘insan-olma’ya dönüşme süreci ‘tekâmül’dür. Tersine, ‘hayat’ın, ‘yaşama’nın üstüne yıkılması, böylece ‘insan’ın ‘beşerleşme’si de ‘rücûu’dur.

(2) ‘Tekâmül’, tecrübe ile düşünceye dayanarak kişinin kendi maddi ile manevî gücünün sınırlarını tesbit ile tayin etme maksadına yönelik bir keşif yolculuğudur. Kişinin, kendi özünü keşfetme gayretidir. İlk elde, bireysel yoldan tümel, maşerî öze götürebilecek yol yordam aranır. Böyle bir keşif yolculuğun gâyesi, ‘senin beni’ ile ‘benimin beni’ arasında örtüşen muntıkanın bulgulanmasıdır. ‘Sen’in ile ‘benim’in örtüşeni ‘ortak benimiz’dır. Bu, yaşanan, deneylenen bir ‘ortaklık’tır. ‘Sezgi’den ‘mantığ’a, ‘ora’dan tekrar ‘sezgi’ye yürüyen ‘ortaklık’. İnsanca varolmanın kaçınılmaz şartı, ‘sen’in ‘benimdeki’ ‘ben’in ile ‘benimin’ ‘sendeki’ ‘ben’i. ‘Ortaklığı’ *psychosocial* yaşıyoruz. Ancak, bu *psychosocial* yaşantının varlık şartı *transcendental*dir. Bu son bahsi geçen, ihmâl edildi mi, o *psychosocial* olan boyut zamanla solar. İşte, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetiyle ve onun İnsancı-Aydınlanmacı dünyagörüşüyle birlikte başgösteren durum da budur. Söz konusu durumun şâhikasını Yirminci yüzyıl İngiliz-Yahudi medeniyetinin etkisini duyan insan yaşamıştır; yamağa da devam etmektedir. ‘Sen’, ‘benimin’kisini, ‘benim’ de ‘senin’kisini yaşayamıyorsak, bu durum, ‘*transsendental* ben’in öldüğünü gösterir. Friedrich Nietzsche “Tanrı öldü” ile Francis Fukuyama’ya (1952 -) “tarihin sonu” derlerken, vurguladıkları gerçeklik ‘*transsendental* ben’in insanın gündeminden düşmesidir. Onsuz, insanın aşk-sevişme, savaşma, sâdıklık, dostluk, düşmanlık, dayanışma, yardımlaşma, aile-hısım-akraba-yer-yurt bağlılığı çeşidinden tekml insanî özellikler berhava olmuştur.

‘*Transsendental* ben’, Allah’ın ‘transsendentliği’ni şart koşar. ‘Benim’, ‘kendi hesabıma’ bozbulanık bir yaradan fikrini zihnimde inşâ etmem anlamıdır. Esas olan: Vahiy-Tebliğiyile ‘benlerimiz’e bildirilmiş ‘Tanrılığ’ın sesini, soluğunu, izini, damgasını her yerde, işde görüp kabul etmek ve bu doğrultuda yaşamak; dini yaşamak; dini hayata hâkim kılmak. Din ile dindışı arasındaki fark, hayat ile ölümkisi gibidir. “Tanrının ölüm”üyle kasdolunan insanlığın ‘sırâtmüstakim’i terketmesidir. İnsanlığın ‘sırâtmüstakim’i terketmesiyle de “tarihin sonu” gelmiştir. “Tarihin sonu” ise, insanlığın ölümü demektir. Ölüm, tedricidir. İlk “Tanrı”, yâni maneviyât, maneviyâtımız ölür: (1) Kibir; (2) İnsanın beşerliğe düşürülmesi: Evrimcilik. Manevinin ardısira maddeten mahvolunulacak: Atom-biyoloji-kimya bombaları, doğal çevrenin yıkımı, genlerle oynanarak kalıtıma müdâhale, beşerin tüpte ve kopyalamalar yoluyla üretimi: “Biz, Tanrıdan dahî üstünüz; zirâ her (biyokimyevî) merhâleyi denetleyebiliyoruz!” diye böbürleniyor İngiliz biyokimyacı McKay.⁶⁷

(3) Evvelemirde, ‘tekâmül tariki’nde, bir kere, ‘benlik’ten ‘benimliğ’e, başka bir ifâdeyle, ‘nefs’ten ‘ruh’ varlığına terfi etmiş olunmalıdır. Aksi takdirde, “derinlerimdeki hazineyi nasıl ararım?”Olmayan keşfedilebilir mi hiç? İşte, Eflâtun, “Menon” söyleşisinde felsefenin bu en canalcı sorununu

şöyle açıklar: "Menon: '...hakkında zerrece bilginin bulunmadığı bir şeyi nasıl ararsın? Bilmediğini nasıl olur da araştırmaya konu kılarırsın?.. Gerçekten de aradığına rastgeldin diyelim, peki ya, bilmediğini bulduğunu nereden anlar, bilebilirsin?' Sokrates: '... bildiğini yahut bilmediğini kişi, bulmağa yeltebilir mi? O, bildiğinin peşine düşmeyecektir; zirâ bu, haddizâtında, fuzulidir. Bilmediğiniyse, zâten aramağa çıkmayacaktır...'"(80/e, 363.s).⁶⁸

Şu durumda 'benliğim'de hiçbir vechile kuvvesini 'bulamadığım' bir vasfı 'gerçekleştiremem'. 'Gönlüm'de kuvvesi bulunan 'muhabbet' duygusunu 'özüm-den-dostluk' yoluyla 'hayatımın gerçekliği' 'kılabilirim'. Oradan da 'aşk'ı 'tekemmül ettirebilirim'. Evrenin değişmez düzeni, 'gelişim' zinciridir. Onun maddî dünyadaki tezâhürü —kosmolojik, jeolojik ile biyolojik— 'evrim' süreçleriyken, manevî âlemdekisiyse, 'tekâmül' silsileleridir. Bu sonuncusunu da, yine, İbn 'Atâ'Allah, bize şöyle açıklıyor: "Çıkış noktası ile ulaşacağı hedef bir olan dolap beygirinin, habire bir kuyunun etrafında dönmesi gibi, yaratıktan yaratığa ne taban tepip durursun; gel de, yaratıktan Yaradana yürü..."⁶⁹

'Manevî silsileimerâtibi'n esâsını, ahlâkın beş temel ilkesi, Allah korkusu, edep, iffet, dürüstlük, cesurluk, teşkil eder. İnsanın varlık aşamaları, 'ruh-akıl tekâmül dereceleri'nin görünümüne yansımış hâli demek olan onun ahlâkına göre şekillenirler. İşte tüm ahlâk mülâhazaları ile ilkelerinin mutlak anlamda aşıldığı seviye, İnsan-olmanın en üst aşaması anlamına gelen Velilik mertebesidir.

Temel Yasaya, demekki Ahlâk düstürüne uyup uymamak bir karar meselesi olduğundan, insan zorunlulukla 'hür'dür. İmdi, 'karar'dan yahut 'tercih'ten kaçınamayacağından, insan, Rabbiyle akdettiği ilkaslı Misâkından⁷⁰ bu yana Hür'lüğe hükümlüdür. Ancak 'Veli', 'hür'lük'ten âzâd olmuş 'Rahmanî insan'dır.⁷¹

68 Bkz: "Collected Dialogues of Plato".

69 Bkz: Cyril Glassé: A. g. e., 169. s.

70 "Rabbin, Ademoğullarının zürriyetini onların bellerinden (yahut: bağırılardan, yahut da sırtlarından (= Ar zuhûrihum [zahr]; Fr reins; İng loins) türettiğinde, onları nefslerine karşı tanıklığa çağırdı: 'Rabbiniz değilmiyim? (diye sordu) (Ar elestu biRabbikum?). 'Elbette (belâ); buna tanıklık ediyoruz (şahidnâ)!' dediler. Bu da, 'Kıyamet gününde (yavm el Kıyamah) bizler bundan gerçekten de (innâ) gafildik'; yahut, 'bizden önce atalarımız, tabîi ki, şirk koşmuşlardı; yoksa, onların ardından döllerinden gelen bizleri sapıtmış olanlar yüzünden mi helâk edeceksin' demeyesiniz diye. İmdi, işaretleri (Âyetleri) böyle ayrıntılı şekilde açıkladık. Ola ki, Bize dönüverirler artık'(A'râf, 7/172, 173 ile 174). İşte, insanın, hayr ile şerr yahut iyi ile kötü arasında temyiz yahut da ayırdetme gücü ve kâbiliyeti Rabbine içmiş olduğu bu ilkaslı Anda değin geri gider.

71 L vir Dei; Fr homme de Dieux; Alm Gottesmann.